

HATÁROKON TÚL

Lapunk új rovata tematikailag folytatása elődjének, a TÖRTÉNE SZ PÁLYÁKNAK. A névváltoztatást az indokolja, hogy a jövőben nemcsak életrajzi, hanem szakmai jellegű beszélgetéseket is szeretnénk készíteni. Másrészt az "AETAS" beszélgetőpartnerei nemcsak történészek lesznek, hanem a társadalomtudományok más ágainak képviselői is. A rovat címe pedig arra utal, hogy ezentúl csak a külföldön élő magyar gondolkodókat szeretnénk megszólaltani.

Ezt a sort a Borbándi Gyulával készített interjúval kezdjük meg. A vele készített beszélgetés után közöljük írásainak bibliográfiáját. Ezt követi az a könyvrészlet, amelyet szerzője ajánlott szerkesztőségünk figyelmébe. Ez az írás, bár nem történeti tárgyú, jellegénél fogva alkalmas arra, hogy új rovatunk első írása legyen.

/a szerk./

NÉPISÉG ÉS EMIGRÁCIÓ Beszélgetés Borbándi Gyulával

Borbándi Gyula 1919 szeptember 24-én született Budapesten. Érettségije után a Pázmány Péter Tudományegyetemen jogot és államtudományt tanult, államtudományból szerzett doktorátust 1942-ben. Egyetemi évei alatt került a népi irányzat szellemi befolyása alá, részt vett a falukutató mozgalomban. 1942-ben bevonult katonának, a fronton megsebesült. 1945-ben belépett a Nemzeti Parasztpártba, aktív politikus volt. Egy évig volt a Parasztpárt ifjúsági szervezetének vezetője. 1949 januárjában emigrált.

Két és fél évi svájci tartózkodás után Münchenben telepedett le, ahol rádiószerkesztőként dolgozott. 1950-ben részt vett a Látóhatár c. folyóirat megalapításában, amelynek munkatársa, majd szerkesztőinek egyike lett. 1958-tól az Új Látóhatár felelős szerkesztője. Irodalmi, történelmi, politikai esszéket, tanulmányokat, cikkeket, valamint kritikákat ír. 1976-ban jelent meg "Der ungarische populismus" című német nyelvű műve. Ennek átdolgozott, magyar nyelvű változata, a "A magyar népi mozgalom története" 1983-ban New York-ban jelent meg. Legutóbbi műve, az "A magyar emigráció életrajza 1945-1985" Bernben, az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem kiadásában 1985-ben látott napvilágot.

"AETAS": Tisztelt Szerkesztő Úr! Ön elsősorban mint az Új Látóhatár című, Münchenben megjelenő irodalmi és politikai folyóirat szerkesztője, szerzője vált ismertté Magyarországon. 1983-ban azonban egy terjedelmes könyv, az "A magyar népi mozgalom története" című monográfia borítóján fedezhettük fel a nevét. Műve az eddigi legnagyobb szabású próbálkozás a magyar népi mozgalom történetének összefoglalására. Ön sok esetben szemtanúként, résztvevőként élte át azokat a mozgalmi eseményeket, amelyekről a könyvben szó van. Hogyan került kapcsolatba a népi mozgalommal a népi eszmekörrel?

Borbándi Gyula: Amikor beiratkoztam a jogi karra, tulajdonképpen én jogász akartam lenni. Körülbelül az első év végére eldőlt, hogy belőlem sohasem lesz jogász, egyre inkább más dolgok kezdtek érdekelni és nem a jogtudomány. Érdeklődésem elsősorban az irodalom, másodsorban társadalmi kérdések felé fordult. Életemben a nagy fordulópont 18 éves koromban következett el, ekkor döbrentem rá arra, hogy milyen társadalomban élek. Ez a fordulópont egy könyvhöz kapcsolható, a szemnyitó olvasmányélmény Szabó Dezső "Elsodort falu"-ja volt. Ez a könyv az akkori fiatalság számára nagyon fontos olvasmány volt, nem elsősorban irodalmi és esztétikai értékei miatt, hanem mert rádöbrentett minket arra, hogy Magyarországon milyen súlyos társadalmi kérdések vannak, milyen az a társadalom, amelyben élünk. Már itt kinn az emigrációban a 70-es években újraolvastam az "Elsodort falu"-t, szinte semmilyen élményt nem okozott, majdhogynem olvashatatlannak találtam. Olvasmányaim is megváltozott érdeklődésemet kezdték mutatni. Ami elérhető volt ebben a tárgykörben, azt mind elolvastam, főleg annak az irányzatnak a termékeit, amelyhez Szabó Dezső vitt közel, amelyet akkor egyre inkább népi irányzatnak, népi mozgalomnak neveztek.

Diákként tagja, majd alelnöke voltam az Országos Széchenyi Szövetségnek, amely alapításakor egy meglehetősen konzervatív diákszervezet volt. Az I. világháborút megelőzően a Galilei Kör ellensúlyozására született meg, de a 30-as évek elejétől kezdve a Szövetség ifjúsági tagozata már erősen népi befolyás alatt állt, így kerültem én is oda. Működött itt egy nagyon jó falukutató szakosztály, amellyel harmad- negyedéves koromban én is sok kiszálláson vettem részt. A bukaresti Gusti professzor módszere alapján kis csoportok mentek ki a falvakba, volt köztük demográfus, agronómus, jogász, történész, néprajzos stb. Én főleg demográfiai kérdésekkel foglakoztam, a születések alakulásával Magyarországon, egyetemi doktori disszertációm is ebből a témából írtam. A legnagyobb ilyen kiszállásunk az Ormánságba vitt, amely az egyke-probléma miatt volt akkoriban híres, elsősorban Kodolányi János, de mások révén is. Kiss Géza lelkész vagy Fülep Lajos nevét említhe-

tem. Később az Országos Széchenyi Szövetség kulturális alelnöke lettem, ami azt jelentette, hogy egy időben én rendeztem a Szövetség kulturális, irodalmi összejöveteleit, amelyeken elsősorban népi írókat szerepeltettünk. A mi helységünkben alakult meg a Magyar Parasztszövetség, annak földmunkás szakosztálya, amely későbbi eredetű. Ez egy létszámát tekintve nem nagy közösség volt, de nekem majdhogynem egyik legfontosabb szellemi otthonommá vált. Ilyen előzmények után természetes volt, hogy a háború után politikailag merre fogok tájékozódni. Így lettem parasztpárti, igaz, másod- harmadvonalbeli ember. Nemigen szerepeltem a politika országos szintjein, legfeljebb a fővárosban. Titkára voltam a VI. kerületi szervezetnek, tagja a Nagybudapesti Intézőbizottságnak és egy évig a Parasztpárt ifjúsági szervezetét is vezettem.

"A": Kérem, hogy röviden ismertesse könyve elkészítésének okait, körülményeit.

B.GY.: Említettem, hogy kora ifjúságomtól érdekelték a népi írók, egyetemi éveim alatt részt vettem olyan eseményekben, amelyek a népi eszme jegyében fogantak, és ez az érdeklődés, mint életem meghatározó élménye azután is fennmaradt, hogy Magyarországot elhagytam. Természetesen itt már nehezebb volt hozzájutni a szükséges dolgokhoz, de azért a könyvek, folyóiratok csak eljutottak ide, és eljutott az írásos anyag is, ami a népi írókról, a népi mozgalomról Magyarországon megjelent. Így nem csak könyvtárban sokasodtak a könyvek, hanem archívumomban is egyre növekedett a lapkivágások, cikkek száma. A 70-es évek eljén határoztam el, hogy ebből érdemes valamit csinálni. Annál is inkább, mert az 1958-as népi írók elleni párttárazat után nyilvánvalóvá vált, hogy Magyarországon ennek a mozgalomnak a történetét tárgyilagosan, többé-kevésbé elfogultság nélkül nem nagyon lehet megírni. Nem akarok egyoldalú lenni, illetve ítélni olyasmiről, amiről nehéz ítélni, mert elfogultság mindenkinben van, bennem is volt, ezt könyvem kritikái közül többen is megemlítették. Más irányú elfogultságnak is ugyanolyan jogosultsága lehet, mint az enyémnek volt. Azért gondoltam azt, hogy Magyarországon nem lehet ezzel a kérdéssel többé-kevésbé szakszerűen foglalkozni, mert nem a szerzők beállítottságán múlik az, hogy mit, hogyan írnak, hanem hivatali előírásokon. Ez a magyarázata annak, hogy bár Magyarországon ennek a kérdésnek jóval avatottabb szakértői vannak mint én, mind a mai napig nem sikerült hasonló, összefoglaló munkát kiadni, jóllehet a részkutatások nagyon értékesek. Részfeldolgozások sok mindenről megjelentek, amelyek kiállják a szakszerűség és a tudományosság próbáját.

Amikor eldől, hogy ezt a munkát meg fogom csinálni, a probléma az volt, hogy ki fogja kiadni? A fordulatot ebben a kérdésben az hozta, hogy a müncheni Magyar Intézet elindította a Studia Hungarica című monográfiá-

sorozatát, német nyelven. Az Intézet akkori igazgatója, Georg Stadtmüller professzor felajánlotta, mivel tudott ilyen irányú tervemről, hogy ő ezt kiadatná. Ezért jelent meg először a könyv német nyelven 1975 végén, már 76-os megjelenési évszámmal. A fogadtatás eléggé pozitív volt, itteni magyar folyóiratok, de angol, amerikai, német szaklapok is közöltek róla recenziókat. A legnagyobb kitüntetésnek azt tartom, hogy német nyelvű könyvemet Bibó István is elolvasta, és ez indította őt arra, hogy két évvel később szinte önálló műnek tekinthető levélben szóljon hozzá. Ez a levél megjelent a nyugati négykötetes Bibó-sorozatban, valamint a magyarországi háromkötetes Bibó-válogatásban is. Többek között, egyéb baráti felszólításokon kívül, ez a levél indított arra, hogy most már magyarul is megírjam a könyvet. A források kérdése természetesen gondot okozott a munkánál. Bár könyvtáramban, archívumomban sok minden megvolt, ez önmagában nem volt elegendő, utána kellett még néznem annak, hogy hol találom még forrásokat. A müncheni egyetemi könyvtárban igen sok anyagot találtam, ugyancsak sokat a bécsi National Bibliothékban és segített néhány barátom is, akik saját gyűjteményükből bocsátottak rendelkezésemre forrásokat. Nagyon sokat profitáltam a népi mozgalom tevékeny tagjaival folytatott beszélgetésekből is. Túlzás nélkül, de büszkeséggel kell megemlítenem, hogy igen szoros barátságban voltam Szabó Zoltánnal, Kovács Imrével, Gombos Gyulával, Molnár Józseffel, Borsódy Istvánnal és még sorolhatnám a neveket, akikkel az eszmecserém igen hasznos szolgálatot tettek. Természetesen egy ilyen munkát magyarországi könyvtárak segítségével jobban el lehetett volna végezni, de számomra a magyarországi könyvtárak a könyv megírásakor elérhetetlenek voltak, így arra kellett hagyatkoznom, amit itt kinn meg tudtam szerezni.

"A": Mi folyamatosan a népi mozgalomról beszélünk, azonban ennek a mozgalomnak a mozgalom-jellege egy másfajta gondolkodás nézőpontjában megkérdőjelezhető. Sorolom ceket a szempontokat: a mozgalomnak nem volt szervezeti kerete az egy Márciusi Frontot leszámítva, amely rövid ideig létezett és a népi eszmekörben gondolkodók csak egy részét - igaz, nagy jelentőségű részét - tömörítette magába. Másrészt, bár a népi eszmekörben gondolkodók tevékenységének irodalmi, ideológiai, politikai oldala egyaránt jelentős, ám ezen oldalak egysége nem jött létre, sokszor egy életművön belül sem; gondoljunk csak Németh Lászlóra, aki nem népi, ha irodalmi munkásságát tekintjük, de rögtön odasorolódik, ha ideológiai tevékenységét vesszük figyelembe. Politikai téren sincs egység, a legkülönbözőbb, sokszor szélsőséges irányultságokra figyelhetünk fel. Ön szerint mi teszi mozgalomná a népi eszmekörben gondolkodók szerteágazó tevékenységét?

B.GY.: Én azt hiszem, hogy a félreértést itt az okozza, hogy nem tisztáztam az a fogalom, hogy népi. A népi az nem esztétikai kategória, hanem irodalompolitikai kategória. Népi író az volt, aki egy bizonyos, egyre inkább népinek nevezett írói körnek a tagja volt, akik között valami emberi-írói szolidaritás kialakult a népi eszmekör sugárzásában. Népi volt még akkor is, ha az, amit alkotott nem volt része az irodalmi népiességnek. Az irodalmi népiességbe bele tudom venni Erdélyi Józsefet, Sinka Istvánt és persze nem tudom belevenni Szabó Lőrincet. Ugyanígy a népi prózaírók közé soroljuk Veres Pétert, Szabó Pált, Tamási Áront, de bizony nehézségeink lesznek Németh Lászlóval. Tévedésnek tartom a népi mozgalmisság és az irodalmi népiesség azonosságát, mint kritériumot. Az irodalmi népiesség olyan képviselői, mint Móra Ferenc vagy Tömörkény István nem a népi mozgalom tagjai, de prózájuk az irodalmi népiességhez tartozik. Az a többször hangoztatott megállapítás, hogy a népi mozgalom politikailag meglehetősen heterogén volt, természetesen igaz. Ám ez alapján megállapítani, hogy a népi mozgalomnak volt egy jobboldala és egy baloldala, hogy majdhogynem két különböző frakció működött egymás mellett, az nem egészen helytálló. Abban az értelemben igaz, hogy volt egy olyan szárnya, amelyet közkeletű szóval politikai jobboldalnak lehetett nevezni, a másikat pedig baloldalinak, csak ezek nem voltak állandó, megmerevedett alakulások. Minden konkrét kérdésben alakultak csoportok, amelyek eltérő véleményt képviseltek a mozgalmon belül. Így például a parasztság jövőjét illetően a szocialista történészek által jobboldalinak tartott Kovács Imre baloldali volt, míg a baloldalinak nevezett Erdei Ferenc a jobboldalhoz tartozott. Kovács Imre egy időszakban, amikor a paraszti életforma csődjét megállapította és a parasztság előtt álló utakat latolgatta, fölmerült benne a szovjet nagyüzemi gazdálkodás, a kolhozok és szovhozok rendszere, tehát ő ilyen értelemben baloldalinak számított. A másik oldalon Erdei ideálja ekkor a parasztság polgári fejlődése volt, a dán, a holland, a finn példa, így, ha én oldalakban gondolkodok, akkor ez egy jobboldali álláspontnak minősül. Más kérdésekben is megoszlottak, a pártalapítás vagy a politikai mozgalom kérdésében is. Nem az volt a helyzet, hogy az ún. politikai jobboldal távol akarta volna tartani a mozgalmat a politikától, a politikai baloldal pedig a cselekvés mezejére akart lépni. Pillanatnyi megfontolások döntötték el, hogy ebben a kérdésben ki hova fog állni. 1939-ben mikor megalakult a Nemzeti Parasztpárt, azt, hogy valaki a pártalapítás ellen vagy mellett volt, nagyban befolyásolta az a körülmény, hogy volt-e már pártja vagy sem. Aki még nem volt pártban, mint Kovács Imre, az letehetette a garast a pártalapítás mellett, de például Veres Péter vagy Szabó Pál kezdetben nemigen lelkesedett a pártalapításért, mert már midkettőnek volt pártja. A kommunistákhoz, azaz illegális párthoz, a

legjobb és legerősebb kapcsolatai Kovács Imrének voltak, pedig jobboldalinak szokás titulálni, Erdeinek viszont nagyon kevés volt. Darvas Józsefről azt szokás mondani és maga is azt mondta, hogy ő illegális tagja volt a Kommunista Pártnak. Ez nem igazolható dolog, mert amikor Darvas állítólag kommunista volt, ugyanakkor nagyon lelkes népi volt és szolidáris volt a népiekkel minden dologban....

"A": A kommunista párttagság és a népi meggyőződés ezek szerint akkor kizárta egymást?

B.GY.: Ha úgy gondolkodunk, hogy a népiesség átmenet valamifajta magasabb elkötelezettség felé, a kommunizmushoz való elkötelezettség felé, akkor a kettő nem zárta ki egymást. De ha egy önálló, autonóm parasztpolitika kontextusában gondolkodunk, akkor nem lehetett valódi népi és ugyanakkor kommunista is. Ugyanez volt a helyzet a marxizmus estében is. Más dolog a marxizmusból tanulni, Marxnak a tudományos felismeréseit hasznosítani és más dolog valamiféle marxista "egyházban"-ban gondolkodni, Marx tételeit meghamisíthatatlan, örökérvényű igazságoknak tartani. A Marxtól való tanulás, ami elsősorban Erdeire volt jellemző, más volt, mint mondjuk Nagy Istvánnak a marxizmusa, aki nem csak tanult, de dogmatikusan és vaskalaposan hitt is, hitnek fogta fel a marxizmust.

"A": Lehetséges-e felvázolni valamiféle egységes népi ideológiát, amely általánosnak mondható a mozgalom egészére nézve?

B.GY.: Népi ideológia nincsen. Amit ideológiának nevezhetnénk, azok művek, amelyeket egymás mellé állíthatunk és amelyekből egyfajta szemlélet kiolvasható. Erre a szemléletre jellemző a paraszti érdeklődés, a paraszti törekvéseknek a vállalása, a társadalom alá szorított szegényparasztság nemzetbe való beemelésének az igénye, az egészségtelen magyarországi földbirtokviszonyok megváltoztatása, a nagybirtok helyén kisparaszti birtokok létrehozása. Jellemző rá, hogy valóságos demokráciát akart, azt hirdette, hogy valódi parlamentarizmust kell teremteni, pontosabban a formális demokráciát és parlamentarizmust valódivá kell átalakítani, a politikai jogok teljességét kell biztosítani mindenkinek.

"A": A Márciusi Frontot a népi mozgalom csúcspontjának tartják. A magyarországi szakirodalomban uralkodik az a nézet, hogy a Márciusi Front létrehozásában az elsődleges szerepet az illegális kommunisták játszották. Az Ön véleménye - mint könyvéből kiderül - némileg eltér ettől. Kérem beszéljen erről!

B.GY.: Két folyamat elindulásáról és találkozásáról volt szó. Az egyik, hogy a népiek, főleg az írók között igény támadt 1936-ban és 1937-ben az iránt, hogy ennek az akkor már látható körvonalakat nyert mozgalomnak le kell

tennie a névjegyét, hogy nemcsak az irodalomban, hanem a politikában is létezik. A másik jelenség az volt, hogy megváltozott a helyzet az illegális kommunista pártban, főleg annak értelmiségi köreiből. Ebben a körben gyökeres változás ment végbe a Komintern VII. kongresszusa után, amely meghirdette a népfrontpolitikát. E kongresszus szerint a támadást már nem a szociálfasizmus, tehát a szociáldemokraták ellen kell indítani, hanem a fő veszélyt jelentő német náciizmus ellen. Nos, ebben az igyekezetben a magyar párt is osztozott. Kereste azokat a lehetőségeket, hogy hol és mit tehet annak érdekében, hogy ez a népfront-eszme Magyarországon is gyökeret verjen. Itt elsősorban két lehetőség kínálkozott. Az egyik az volt, hogy újra szót kell érteni a szociáldemokratákkal, a szakszervezetekben a régi ellentéteket és egymás kiátkozását félretéve együtt kell velük működni. A másik utat az tette lehetővé, hogy Budapesten és más, nagy egyetemi városokban a fiatalok szervezeteiben igen felerősödött a reformszellem, így ezek a körök és szervezetek jó partnereknek bizonyultak a kommunisták számára. Ezekkel, a szociáldemokrata és ifjúsági szervezetekkel, együttműködve megvalósíthatták a népfrontpolitikát, valamint ezen kapcsolatok révén legális kereteket biztosíthattak saját tevékenységükhöz. Abban a kérdésben, hogy a Márciusi Front hogyan jött létre, én Kovács Imrre támaszkodom, nemcsak cikkeire, de számos közös beszélgetésünkre is. Ő mondta el nekem azt, hogy hogyan jött létre a kapcsolat az illegális kommunistákkal, nevezetesen Donáth Ferencceel, aki ebben az ügyben összekötőként szerepelt, főleg az értelmiség és az ifjúság felé. Kovács Imre elbeszélése szerint Donáth Ferencceel ő abban az időben többször találkozott. Donáth egy-két Centrál Kávéházban tartott megbeszélésen is jelen volt, elég csendesen és hallgatagon viselkedett, de nagyon érdeklődött a Márciusi Front terve iránt. Egy másik csatorna, amelyen keresztül az ötlet valósággá lett, az az Egyetemi Kör volt, amely Budapesten működött és elsősorban diákjótékonyági dolgokkal foglalkozott. Egy időben eléggé visszaesett a munkája és épp Kovács Imre, valamint néhány társa kezdte föllendíteni a Kör tevékenységét, amelynek tagjai között volt néhány kommunista kapcsolattal rendelkező diák is. Magának a Márciusi Front alakuló gyűlésének megszervezését is az Egyetemi Kör végezte, csatlakoztak azután hozzá más szervezetek, mint pl. a konzervatív katolikus Emericana. Ami tehát azt illeti, hogy kinek, mi volt a szerepe; nem lehet azt mondani, hogy az érdem, azért mert a Márciusi Front megszületett, kizárólag a népieké, de azt sem lehet mondani, hogy a fő mozgató a kommunista párt lett volna. Gondolom az igazság mellett van, hogy két törekvés haladt egymás mellett, amelyek egy bizonyos pillanathan találkoztak. De a Márciusi Front alakuló gyűlése, az ott meghirdetett program, az elsősorban népi volt és nem kommunista! A Kommunista

Párt végül is a 12. pont ellenére is vállalta ezt a programot, igaz, csak nagyon kellenél, miután más választása nem volt. Az érdekessége a dolognak az, hogy ha a kommunisták szerepe tényleg olyan jelentős lett volna, mint ahogy azt sokan állítják, akkor a 12. pont nem azzal a megfogalmazással került volna be a programba, mint ahogy bekerült.*

"A": A népi mozgalom kronológiája, szakaszolása tekintetében általában egyetértenek abban, hogy a Márciusi Front volt a mozgalom csúcspontja, mint ahogy abban is, hogy az utána következő periódust a bomlás, a mozgalom hanyatlása, széthullása jellemzi. Ön nem így írja le a Márciusi Frontot követő időszakot; Ön újrendeződésről, differenciálódásról, a feladatok újbóli felméréséről beszél.

B.GY.: Itt több dolgot kellene figyelembe venni. A Márciusi Front körülbelül egy évig működött, de közben történt valami a világpolitikában is. Ez az Anschluss volt, amely gyökeresen megváltoztatta a magyarországi helyzetet. Magyarország a náci Németország közvetlen szomszédja lett. Ez az egész magyar politikai életben éreztette a hatását; egyfelől a fasiszta ellenes erők egy kicsit megtorpanak, másfelől erőre kaptak, bátorítást kaptak a szélsőjobb oldal különféle alakulatai. Így az 1938-as évet az Anschluss hatásaként valamiféle általános politikai megtorpanás jellemezte. A másik dolog, amiről ugyancsak nem szabad elfelejtkezni, és amelyik elterelte a magyar közönség figyelmét a társadalmi problémákról, az a területgyarapodás volt. Ez a területgyarapodás a nemzetet foglalkoztató oly jelentős esemény volt, hogy nemcsak a politikai élet passzív résztvevőit, de valamennyire az aktív résztvevőit is a helyzet átgondolására, újraértékelésére indította. Így állott elő az az időszak, amelyet néhányan a hanyatlás időszakának neveznek, én azonban inkább a dolgok újrendeződésének, ártértékelésének, a feladatok újbóli felmérése korszakának nevezném. Ez az időszak voltaképpen másfél év, mert a népi mozgalmak egy része később újra együtt van a Nemzeti Parasztpártban. A másik része pedig egyéb helyeken tevékenykedett. Gondolok itt Szabó Zoltán "Szellemi honvédelem" című egyéni akciójára a Magyar Nemzetben, létrejön, mint népi és szegényparaszti orgánum, a Szabad Szó, és sorolhatnám a népiek más, egyéni akcióit. Ezért gondolom, hogy ezt a korszakot nem helyes hanyatlásnak vagy visszaesésnek nevezni, hanem inkább a külpolitikai helyzet válto-

---

* A B.GY. által említett pont szövege: "12. A magyar revíziót: a Duna-völgyi népek számára a hovatartozandóság kérdésében az önrendelkezési jog tiszteltetésben tartását. A pánszláv és pángermán imperialista törekvésekkel szemben a Duna-völgyi öncélúság és konföderáció gondolatának megvalósítását."
(Forr.: Válasz 1937/4.sz 256.o.) /a szerk./

zása következtében a belső politikai helyzet átértékelése és az erők átrendeződése - idejének.

"A": A "tábor nélküli vezérek" mondták róluk vagy vallották magukról keserűen a népiek. Miért ilyen szűk a társadalmi bázisa a népi mozgalomnak? Nem a politikai gárdában volt-e a hiba? Egyáltalán, volt-e igazi politikusa a népi mozgalomnak az egy Kovács Imrét leszámítva, akiről ellenfelei is azt tartották, hogy az eljövendő magyar parasztforradalomnak ő lesz a vezére?

B.G.Y.: A maga idejében valóban nehéz volt lemérni azt, hogy a népi írók munkáinak, a népi mozgalom ténykedéseinek van-e és milyen a társadalmi hatása. Csak azt tudhattuk, hogy a könyvek elterjednek az országban, sok helyütt olvassák, azt is tudtuk, hogy főleg a diákság körében nagyon sok híve volt ezeknek az eszméknek. De hogy végsőfokon mi volt a hatása, azt csak 1945 után láttuk, amikor szabaddá vált a politikai élet. Főleg maguk az írók és a Parasztpárt funkcionáriusai az országot járva észrevehették, hogy milyen sok azoknak a fiatal parasztembereknek, de tanítóknak, református lelkészeknek, népfőiskolai szervezőknek, agronómusoknak a száma, akik a népi írókön növekedtek föl. Abban az időben elég sokat jártam vidéken és gyakran meglepődtem azon, hogy az akkori 20-30 éves parasztfiatalok körében milyen sokan ismerik a népi irodalom legjelentősebb termékeit. Nemcsak én, de nyilván mások is, láthattunk kis magánkönyvtárakat, ahol valóban az az 50-60 alapmű volt meg, amelyek szerzői többé-kevésbé a népi irodalomhoz voltak sorolhatók. Kétségtelen, hogy erősebb lett volna a hatása a mozgalomnak, ha azoknak is módjuk lett volna megvenni a könyveket, akikhez ők tulajdonképpen szóltak, akikhez a könyveiket írták. Mert amikor megjelentek ezek a könyvek, a 30-as években, a negyvenes évek elején, a könyv drágább volt, mint ma. Elsősorban a városi értelmiség és a diákok vásárolták ezeket a könyveket, tehát nem oda jutottak el, ahova kellett volna. Csak 45-ben derült ki, hogy mindennek ellenére is milyen nagy erjesztő hatása volt ezeknek a műveknek! A 45-ös politikai élet vidéken, de nemcsak vidéken, városon is, nem lett volna olyan eleven és pezsgő. Azért is lett olyanná, mert a 30-as 40-es években a népi irodalom serkentő, tette ösztönző hatása többé-kevésbé mindenütt észlelhető volt.

A társadalmi bázis kérdésénél azt figyelembe kell venni, hogy a népi mozgalom nem volt forradalmi mozgalom. Nem forradalomra, hanem békés reformokra spekulált, arra számított, hogy azt a társadalom átalakító munkát, amire vállalkozott, békés, politikai eszközökkel is végre lehet vinni, nemcsak forradalommal. Nem forradalmi hajlam, hanem reformeri hevület volt bennük, abban a hiszemben, hogy a nép öntudatra ébresztésével, műveltségének emelésével, a hatalomra gyakorolt társadalmi nyomással el lehet érni, hogy a

kívánt reformok megvalósuljanak. Abban van igazság, hogy a legpolitikusabb és talán az egyetlen politikus alkat Kovács Imre volt. De ha többen lettek volna, akkor sem valószínűbb, hogy ez a mozgalom forradalmibbá vált volna. Talán a politikai munkája jobb lett volna, mert arról a népi mozgalom embe-
rei, a népi írók nevezetesei voltak, hogy elsősorban szellemi kategóriákban gondolkodtak és csak másodsorban politikaiakban. Ez látszott a 45-ös, a 45 és 49 közötti években is. Bizony, mint politikusok sokkal gyatrább teljesítményt nyújtottak, mint szellemi vezetők vagy mint írók. Ha több Kovács Imre-szerű politikusa lett volna a mozgalomnak, akkor valószínű, hogy az a politikai munka, amelyet ez a társaság végzett, főleg 45 után, jobb, eredményesebb lett volna.

"A": Az előző kérdésnél nem a mozgalom forradalmiságára gondoltam, bár kétségtelen, ezzel a problémával is összefüggött. Megemlíti a könyvében azt a bizonyos kaszás-kereszties támadást a főváros ellen, amely 40.000 embert mozgatott meg. Ez a tény jelzi azt, hogy a magyar társadalom ebben az időben olyan súlyos szociális feszítőerőkkel volt terhes, amely attól függetlenül hatott igen erőteljesen a társadalmi, politikai életre, hogy létezett-e forradalmi paraszt- vagy munkáspárt. Ezekhez a szociális problémákhoz képest nem volt-e szűk a mozgalom bázisa?

"B GY": A népi mozgalom híveinek a tábora nagyobb volt, mint a kaszás-keresztiesek bázisa. A probléma lényege az, hogy nincstelen mezőgazdasági munkások, kubikusok, akik többé-kevésbé egymáshoz közel, egy helyen élnek, nagy tömegben sokkal inkább mozgósíthatók, mint a tanyákon élő kisparasztnak. Általában a parasztság sokkal nehezebben szervezhető, mint pl. a munkásság. A másik lényeges momentum az volt, hogy írók csak nagyon ritkán alkalmasak a politikai cselekvésre, hisz nem ez a feladatuk. Ezért is volt ingadozás akörül a kérdés körül, hogy mi a fontosabb, a politikai vagy a szellemi tevékenység, hogy a mozgalom irodalmi vagy politikai mozgalom-e? Ez abból adódott, hogy -Kovács Imrét is beleértve- inkább szellemi emberek voltak, mint politikusok. Az idő, amely rendelkezésükre állott, túl kevés volt ahhoz, hogy az írók mellett kialakuljon egy politikusi garnitúra is. Ha 1945 után a politikai fejlődés olyan lett volna, hogy a Parasztpártnak módja lett volna önálló autonóm pártként létezni, akkor bizonyos, hogy 10-15 év alatt a parasztságból is kinőtt volna egy olyan vezető garnitúra, amely nagyobb feladatok megoldására is képes lett volna, nem bukott volna meg belső erővel szemben és nem annak következtében, hogy politikai tulajdonságai fogyatékosak, hogy vezetői botcsinálta politikusok.

"A": A népi-urbánus vita beépült szellemi életünkbe, hatásai, jelei ennek ma is észlelhetőek. Miben látja ennek az ellentétnek az okait?

"B GY": A népi-urbánus ellentét fájó pontja az egész magyar haladó mozgalom, a magyar progresszió történetének. Mint korábban említettem, a népi mozgalom irodalompolitikai kategória, csakúgy mint az urbánusok csoportja. Aktuális irodalompolitikai kérdésekben egyet nem értő két társaság, semmi más. Ahogy a népihez nem kellett parasztszármazás, nem kellett, hogy valaki népies elbeszéléseket vagy verseket írjon, úgy az urbánus sem jelentette azt, hogy valaki városi ember, vagy polgár. Ahhoz, hogy valaki népi vagy urbánus legyen, az kellett, hogy bizonyos irodalompolitikai kérdésekben egyet-értsen az egyik vagy a másik csoporttal. Így az őket elválasztó ellentét lényege az volt, hogy a két csoport irodalompolitikai kérdésekben egymástól eltérő nézeteket vallott. Aki ebben a küzdelemben, -amely publicisztikában és intézményekben folyt- nem vett részt, az nem volt urbánus vagy nem volt népi, még ha írt is népies verseket, novellákat vagy ha polgári szemléletű író, intellektus volt is az illető.

Ez a küzdelem legtöbbször kicsinységeken folyt, pl. abban a kérdésben, hogy hogyan ítélik meg az Új Szellemi Frontot. A Szép Szó című folyóirat, élén József Attilával és a többiekkel, nagyon mereven ellene voltak, mondván, hogy igazi ellenzéki, igazi haladó ember nem ülhet le Gömbös Gyulával. A másik ilyen elválasztó dolog a népi kultúrának a szerepe volt. Az urbánusok - József Attila kivételével- idegenkedéssel vagy közönnnyel kezelték. A népi mozgalom emberei pártfogolták a népi kultúrát, igyekeztek megőrizni a népi hagyományokat, de nem lehet azt mondani, hogy ebbe belegyepesedtek volna, vagy a nyugati kultúrát elutasították volna -mint amivel egyesek vádolták őket teljes szemléleti egyoldalúsággal. Elég rámutatni olyanokra, mint Illyés Gyula, Németh László, Szabó Lőrinc, vagy sorolhatnám a neveket, akiknek nyugatias műveltségében és városias kultúrájában igazán senki sem kételkedett. Némely népi emberben hajlandóság volt arra, hogy a nemzetért való felelősség érzését, a parasztság hajainak a megértését, a demokratikusságot elvitatta az urbánusoktól, ami szintén igazságtalan volt. Úgy érzem, hogy az egész népi-urbánus ellentétet időnként és helyenként túlértékeljük, olykor túlbecsüljük a jelentőségét. Én azt hiszem, hogy közelebb állnánk az igazsághoz, ha nem csupán sémákban gondolkodnánk, hanem igazából megnéznénk, hogy hol voltak az ellentétek. Szerintem az ellentétek a prioritások kérdésében voltak. Többek között abban, hogy fontosabb-e a népi kultúra vagy nem kell törődni a népi kultúrával, mert az úgyis elvész, hanem inkább a nyugati művelődésnek az eszményeit és eredményeit kell átültetni Magyarországra. Az un. urbánus társaság ez utóbbit vallotta, míg a népiek inkább arra hajlottak, hogy ugyan mi Európa és az európai művelődés részei vagyunk, -Nyugat-Európát érve alatta természetesen- de nem szabad veszni hagyni a magyar paraszti kultúra érté-

keit, eredményeit. A másik fontos kérdés az volt, hogy mi a fontosabb, a közszabadságok ügye, vagy pedig a szociális reformok? Mind a kettő fontos volt, de -mondták urbánus körökben-, a népiek csak a parasztság felemelésével törődnek és nem hajlandók tudomásul venni a polgári közszabadság hiányosságait, hogy a nagybirtokért küzdenek és nem az általános és titkos választójogért. Igaz, a népi írók többet foglalkoztak az egészségtelen és megoldatlan parasztkérdésekkel, a birtokelosztás kérdésével, mint az általános és titkos választójoggal. De a Márciusi Front kiáltványában ez is benne van! Ők ugyanúgy akarták az általános és titkos választójogot, mint az urbánusok, de éppen az érdeklődésük eltérő volta miatt műveikben sokkal nagyobb szerepet kapott a parasztság ügye, mint a politikai közszabadságok ügye. Mit említhetnék még? A hazában és a szomszéd országokban élő magyarok együvértartozásának az ügyét, egyáltalán az egész nemzeti kérdést. Itt megint a prioritás kerül elő, az, hogy ki mire helyezte a hangsúlyt, ki mivel foglalkozott többet. Kétségtelen, hogy a népiek többet foglalkoztak a magyar öntudat kérdéseivel, a nemzeti kérdéssel, a kisebbségek ügyével, míg az urbánusok inkább azokkal a problémákkal törődtek, amelyek akkor pl. a nyugati szellemi életet irányították. Itt megint olyan szélsőséges helyzetekre került sor, amelyek joggal keltettek bizalmatlanságot egymás iránt mind a két táborban. Az urbánusok azt hiányolták például, hogy a fasiszmus elleni küzdelem, amely egy általános európai probléma volt, nem foglalkoztatta eléggé a népieket. A népieket meg az irritálta, hogy urbánus körökben, az ezek mögött álló politikai szervezetekben, nevezetesen a szocdem. pártban még a 30-as évek második felében is a négerkérdés fontosabb téma volt, mint a magyar parasztkérdés. Molnár Józseftől tudom, aki ekkor, nem is kis funkcióban, a szocialista munkásmozgalomban volt, hogy néhány barátjával harcot kellett folytatnia azért, hogy ott magyar paraszti, vagy nemzeti problémák is előkerüljenek. Azzal torkolták le őket, hogy most az elsőszámú probléma a fasiszmus, és ezen kívül nekünk fontos a négerék szenvedése is. A mulatságos az, hogy az ilyen Molnár-féle embereknek kellett a szocialista ifjúsági szervezetekben a vezetőket rábírni arra, hogy József Attilát is szavaljanak, ne csak a német meg a magyar proletkult költőit. Ezekből az ellentétekből állt elő azután az az áldatlan állapot, amely megrontotta a szellemi életet a 30-as években, de a jelentősége ennek az ellentétnek nem volt olyan nagy, mint ahogy azt némelyek feltételezik.

"A": A népi-urbánus ellentétnek milyen kapcsolata van az antiszemitizmussal? Mindenki antiszemita volt, aki használta a faj szót?

"B GY": Ami a fajt illeti, elő kell csak venni a magyar nyelv értelmező szótárát és láthatjuk, hogy a fajnak többféle jelentése is van. A faj lehet biológiai fogalom, ahogy a rasszisták is használják, de a magyar nyelvben a faj

faját is jelent, nemzetet is, népet is. Sokszor olvashatjuk a faj szót és nem csak a népiek műveiben, Ady Endrénél például, ahol ennek a szónak nincs biológiai jelentése és az a rossz mellékszöngéje sem. Az antiszemitizmus kérdésével persze összefügg ez a faj szó is. Aki azt hallja, hogy valaki fajt emleget, azt egy másfajta érzékenység keríti hatalmába, úgy gondolja, hogy a másik a maga faja mellett tesz hitet az én fajom ellen, tehát a zsidó fajiság ellen hangsúlyozza ki a magyar fajiságot. Ugyancsak jelentkezik ez az érzékenység annak a szópárosításnak a hallatán, hogy magyarok és zsidók. Nagyon sokan jóhiszeműen használják, de nagyon sok zsidónak, aki ezen megakad, igaza van. Ez nem igazi szópárosítás, mert hiszen a magyarba a zsidó is beletartozik. A magyarrá vált zsidó, ha zsidó marad vallásában és nemzeti szolidaritásában vallja a magyarságot, az ugyanolyan magyar, mint az, akit egyébként magyarnak nevezünk. Zsidók ellen elkövetett vétek magyarok ellen elkövetett voltak. Ezekért a magyarság nem összességében felelős, hanem azok a magyarok, akik elkövetették, akik zsidó polgártársaik vesztére és életére törtek. És némely ávosok kegyetlenkedéseiben sem helyes a zsidóság bosszúját látni, hanem egyes zsidó magyarok gazságait keresztény magyarok ellen, még ha politikai ellenfelekről volt is szó. Sem faji különbség, sem politikai ellentét nem indokolhat és magyarázhat embertelenséget. Az urbánus-népi ellentétben természetesen az is szerepet játszott, hogy a népi frók között voltak akik a zsidóság szerepével is foglalkoztak ebben az időszakban. Gondoljunk pl. Veres Péterre, aki, amikor szót emelt a nagybirtok és a feudális Magyarország ellen, mindig név szerint emlegette az Eszterházyakat, meg más főúri családokat. Ugyanígy, amikor a magyar kapitalizmus kinövéseiről beszélt, a munkássággal szembeni viselkedésről, a kizsákmányolásról, akkor ő a Chorinokat is emlegette, miért ne, ha ők voltak az ipari nagytőke exponensei! Nem valami antiszemita érzület nyilvánul meg ebben, hanem az az írói módszer, ami a dolgokat nevükön nevezi.

"A": Nem volt-e oka az urbánusok részéről ennek az ellentétnek valami-fajta természetes ellenérzés az újonnan létrejött nagyhatású népi mozgalommal szemben? Amelynek lehetett is alapja, hiszen akkor is nyilvánvaló volt, hogy olyan hatásos programja a magyar társadalom átalakításáról az urbánusoknak nem volt, mint a népieknek. Olyan kvalitású személyek sem voltak azon az oldalon, mint Németh László, Illyés vagy Kovács Imre.

B.GY.: Az urbánus oldal igerültségét kétségtelenül az is növelte, hogy úgy érezték, hogy a népiek visszhangja sokkal nagyobb az országban, mint az övéké. Persze ezt ők nyilván - mert hiszen mindenre mindenki talál magyarázatot - azzal magyarázták, hogy a népiek sokkal több engedményt tettek a nemzeti, paraszti népi érzelmű lakosságnak, hogy igyekeztek ezek szája feje szerint beszélni. Belejátszott a tehetség kérdése is, az urbánus oldalnak - itt

megint azt a csoportot értem, amely ebben az irodalompolitikai harcban részt vett - kevesebb értéke volt mint a népi mozgalomnak. József Attila volt az, aki messze kiemelkedett az egész csoportból, rajta kívül nem is tudom kit lehetne még említeni. Volt néhány nagyon jó publicistájuk. A népi-urbánus polémiában az urbánusok sikereket könyvelhettek el, éppen a jó publicistáik révén, de mint irodalmi mozgalom, mint alkotók együttese persze elmaradtak a népiektől.

"A": Hogyan látja a népi eszmének a jelenét? Igaza van-e Szabó Miklós-nak abban, hogy a magyar politikai életben a népiek a másik "párt", hogy egy látens alternatív párt szerepét töltik be?

B.GY.: Hát azt túlzás lenne állítani, hogy másik párt, mert gyakorlatilag nincs másik párt és az, hogy a népiség jelentősége ma miben áll, azt innen kintől nehéz megállapítani. Van néhány tapasztalat, amely azt bizonyítja, hogy a népiség nem egy lezárt fejezete a magyar eszmetörténetnek. Ez mindig akkor derül ki, ha a hivatalos politika válságba kerül. Láthattuk 56-ban, amikor a Sztálin és Rákosi névvel fémjelzett politika kátyuba került. Akkor a magyar szellemi életnek, a fiatal értelmiségnek egy jelentékeny hányada látta a népi gondolkodásban a korábbi kommunista gondolkodásnak az alternatíváját. Láthattuk azután később is, a 70-es, 80-as években is. Akkor már úgy, hogy valahányszor megbicsaklik a mindenkori hivatalos gondolkodás és politika, akkor a kiutat pillanatnyilag kétfelé kereshetik az emberek. Az egyik a népi irányzat, amely persze nem azonos a régi népi irányzattal - nevezzük ezt jobb híján új népiségnek. Az utóbbi 10 évben kialakult egy másik alternatíva is, ami inkább egy polgári radikális irányzatnak az összetevőit tartalmazza, nagyon sok szocialista elemmel, mint ahogy a mai népi szemléletben is nagyon sok a szocialista elem. Az, hogy ma a népiségnek mi a szerepe, az mindig akkor derül ki, amikor az uralkodó irányzat válságba kerül. Mint lehetőség, mint alternatíva, úgy érzem ma is sok helyütt felvetődik.

"A": Két évvel ezelőtt újabb nagyszabású művel jelentkezett, amely az "A magyar emigráció életrajza 1945-1985" címet viseli. Akárcsak előző könyvénél, itt is személyes élményekre támaszkodhatott. Mi volt emigrálásának oka? Milyennek látja a mai emigráció helyzetét, jellegét, és az anyaországhoz való viszonyát?

B.GY.: Néhány szót emigrálásom előzményéről. A koalíciós időkben, amikor a Parasztpárt is osztozott a hatalomban, a választóvonal a párton belül az volt, hogy kivel működünk együtt: a kommunistákkal vagy a kommunisták ellenzékével? A másik két koalíciós pártot is ez osztotta meg: milyen legyen a viszonya ahhoz a Kommunista Párthoz, amely akkor Rákosinak a pártja volt, az ÁVO erős és hatékony részvételével. A mi pártunk is az együttműködés

mellett volt. A realitás ezt diktálta. Magyarország elvesztette a háborút, a szovjet csapatok ott voltak az országban, el voltunk zárva a világ nyugati felétől. A realitás azt mondta, hogy itt csak olyan politikát lehet folytatni, amelyhez megnyerhető a Szovjetunió támogatása is, amely összhangban volt a szovjet politikával. A kommunistákkal való együttműködés nem ebben a tekintetben osztotta meg a Parasztpártot, hanem abban a tekintetben, hogy - ugyan a realitások talaján állva - fenntartható-e a párt autonómiája vagy pedig, "fejbőlintőjánossá" válik, mindenre igent mond, amit Rákosi akar. E tekintetben oszlott meg a Nemzeti Parasztpárt azok között, akik mondván, hogy itt minden önálló politika lehetetlen, tehát alá kell rendelnünk magunkat az akkori sztálinista-rákosista politikának, s aközött a szárny között, amelyet a gyakorlati politikában Kovács Imre képviselt, és amely azt mondta, hogy nekünk ugyan jóba kell lennünk a Szovjetunióval, a kommunistákkal együtt kell működünk, de megtartva a magunk autonóm létét és működését. A helyzet 1948-ra teljesen kiéleződött - addigra a Kisgazdapárt szét volt verve, megtörtént a szociáldemokraták fúzióként minősített beolvasztása - ott állt egymagában a Nemzeti Parasztpárt, amely a legjobb úton volt ahhoz, hogy a Kommunista Párt amolyan segédcsapata legyen. Akkor előttem is felmerült a kérdés, hogy mi lesz ezek után? Kovács Imre akkor már külföldön volt. A vele rokonszenvezők - a párt autonomista vonalát képviselők - számára előállt az a kérdés, hogy mit cselekszünk egyénileg. Három lehetőség adódott. Az egyik az, amit nagyon sok parasztpárti követett. Ők tudomásul vették ami történt, és megpróbálták együtt menetelni Rákosiékkal. A második a visszavonulás volt az irodalomtól és minden közéleti tevékenységtől, amolyan belső száműzésbe vonulás, fönntartva az ember saját belső meggyőződését. Ez kockázatos dolog volt, ezt csinálta a legtöbb parasztpárti. Kockázatos volt, hiszen abban az időben nem lehetett nemet mondani, hallgatni pedig nem volt elegendő, sőt, abba a helyzetbe kényszerültél, hogy családot, egzisztenciád érdekében nyílt fórumon igent is kellett mondani. Nem mindenkinek, de előre nem lehetett tudni, hogy kinek. A harmadik lehetőség az ország elhagyása volt. Én magam is ezt választottam. 1949 január 13-án éjjel sikerült átszökni a határon és elkerülni először Bécsbe, majd Nyugat-Ausztriába és egy hónap múlva Svájcba.

Ennek a művemnek a kutatómunkája és megírása majdnem olyan előjelek után és alapján történt, mint a népi mozgalomé. A források nagy része személyes archívumom volt, elsősorban ez állott rendelkezésemre, másodsorban a rengeteg személyes tapasztalat. Nemcsak mint folyóiratszerkesztő, de részben mint rádiószerkesztő, mint óriási levelezést folytató és sok kezdeményezésben résztvevő ember, ennek a négy évtizedes emigrációnak a legtöbb

eseményét majdhogynem közvetlen közletről láttam, tapasztaltam. Harmad-sorban megint a személyes kapcsolatok, tehát az érdekeltekkel való levelezés, okmánybeszerzés, mindenfajta forrásnak a felkutatása. Persze ezt itt könnyebb volt megírni, mert a források itt vannak, ellentétben a másik könyvemmel. Az ember azt hinné, hogy a nyugati magyarság megteremtette a maga nagy archí-vumát ez alatt a négy évtized alatt, ahol minden megtalálható. Ez nem így van. Sehol, semmi nem található meg, úgy érte persze, hogy nagyon sok helyen, szétszórva vannak azok a dokumentumok és források, amelyek egy ilyen mun-ka megszületéséhez szükségesek.

A mai emigráció helyzete. Ennek a munkának a végén erre is kitértem. Úgy látom, hogy azoknak a politikai változásoknak a következtében, amelyek a világban végbementek, a magyar emigrációnak a szerepe, jelentősége, tevé-kenysége is módosult. A mai nyugati magyar emigrációt az a világpolitikai fejlődés idézte elő, amely 1945 után Európában bekövetkezett, különböző állo-másokon keresztül. Minden ilyen állomás kivetett embereket nyugatra, gondo-lok 45-re, 47 és 49 között a koalíciós időszak emberei szóródtak ki nyugatra, 56 után a forradalom résztvevői vagy pedig az azzal rokonszenvező emberek hagyták el az országot. A 70-es 80-as években is ki lehet mutatni szakaszon-ként, hogy mikor van ilyen hullám. Öröndetes módon mind kevesebb és keve-sebb ember kerül ki nagy tömegben, ami azt jelenti, hogy azok a nagy politikai fordulatok is mintha leálltak volna, annak következtében, hogy a két világ közti ellentét oszlóban van, sőt most már sok helyen az együttműködés jeleit is láthatjuk. Természetesen megváltozott a magyar politika is és megváltozott a nyugati magyar emigráció viszonya is ehhez a megváltozott magyar politi-kához. A helyzet állandóan javul, aminek következtében a kapcsolatok is mind szorosabbak lesznek. Egyre több ilyen kapcsolat létesül. A valamikor nagyon erős politikai töltésű emigráció emberei részben kihaltak, részben olyan öregek, hogy politikailag már nem aktívak, az új menekülteket pedig már kevésbé politikai kataklizmák lökik ki nyugatra. A most érkező menekültek nagy része már jobb megélhetés, a szellemi emberek a zavartalan szellemi munka érdekében jönnek nyugatra. Ők már kevésbé hajlandók politikai akciókra, kevésbé vállalkoznak politikai munkára. Így az emigráció politikai tevékenysége nem mondom, hogy elmúlt, de mondhatni minimumra csökkent, sok helyütt eléggé formálissá vált. Másfelől viszont amilyen mértékben csökkent a politikai tevékenység, olyan mértékben erősödött és növekedett a szellemi, kulturális, irodalmi tevékenység, úgyhogy a hajdani politikai emigráció kifejezést lassan kulturális emigrációvá lehetne változtatni. Hogy a szerepe, jelentősége mekkora ennek az emigrációnak, az attól függ, hogy milyen értékeket képes produkálni. Ha ez a kulturális emigráció maradandó

értékeket produkál, akkor van létjogosultsága, ha nem, akkor ugyanúgy elveszti hatóképességét, mint ahogy eléggé elvesztette hatóképességét a politikai emigráció.

"A": Milyen munkán dolgozik jelenleg?

B.GY.: Egyelőre olyan állapotban vagyok, hogy különböző munkákat - szerkesztői munkáról van szó - nagyrészt már befejeztem, újat még nem kezdtem el. A következő munkám nem is frói munka, hanem lexikográfusi és bibliográfusi munka lesz. Több évtizedes gyűjtőmunkám eredményét szeretném közzétenni, az egyik a nyugati magyar irodalom lexikonja, a másik a nyugati magyar irodalom bibliográfiája lenne. A lexikon a legjelentősebb szerzők, intézmények adatait tartalmazná, a bibliográfia pedig a nyugati magyar szerzők magyarul, vagy idegen nyelven megjelent műveinek lenne a szakbibliográfiája. Nem tudom megítélni, hogy mennyire lesz teljes, bár az összegyűjtött anyag tekintélyes. De ezzel is az a helyzet, hogy szét van szórva az egész világon és 40 évet kell áttekinteni. Én mindeképp arra törekszem, hogy minél több adat szerepeljen benne.

"A": Köszönöm a beszélgetést, további munkájához pedig sok sikert, jó egészséget kívánok.

A beszélgetést **PIKÓ ANDRÁS** készítette 1987 szeptember 11-én Münchenben.

BORBÁNDI GYULA VÁLOGATOTT MŰVEINEK BIBLIOGRÁFIÁJA:

KÖNYVEK:

- Der ungarische Populismus, Mainz 1976.
A magyar népi mozgalom, New York 1983.
A magyar emigráció életrajza 1945-1985, Bern 1985.
Tanulmányok a magyar forradalomról (szerk. Molnár Józseffel), München 1966.
Nyugati magyar esszéírók antológiája (szerk.), Bern 1986.
Nyugati magyar tanulmányírók antológiája (szerk.), Bern 1987.

KÜLÖNLENYOMATOK:

- Bibó István, Brüsszel 1961.
Zwei Jahrzehnte ungarische Literatur 1945-1965, Mainz 1966.
A Teleki-Pelényi terv nyugati magyar ellenkormány létesítésére, München 1966.
Magánbeszéd a párbeszédről, München 1969.
Die Macht und die Literatur in Ungarn, Köln 1971.
Die Kulturpolitik der ungarischen Räterepublik 1919, Mainz 1972.
Ungarische Literatur am Anfang der siebziger Jahre, Mainz 1972.
Geistige Bewegungen in Ungarn zwischen den beiden Weltkriegen, Mainz 1975.
Jászi Oszkár utolsó vállalkozása, a Károlyi-ankét, München 1982.

KISEBB MUNKÁK:

- Az utolsó falukutatók Új Látóhatár 1960. 2.
Bibó István Szemle, Brüsszel, 1961. 4.
A Márciusi Front éve Új Látóhatár 1962. 2.
Humanizmus és nemzeti kisebbségek Eszmék nyomában c. kötet 1965
A Teleki-Pelényi terv nyugati magyar ellenkormány létesítésére
Új Látóhatár 1966. 2.
Történettanítás Magyarországon Új Látóhatár 1974. 6.
Kormánypárti történetírás Új Látóhatár 1975. 2.
Írók, folyóiratok, értelmiségi körök Az embernek próbája c. kötet 1976
Mit fedeznek fel Magyarország felfedezői? Új Látóhatár 1977. 3-4.
A zólyomi tárgyalások (1944 szeptember) Új Látóhatár 1970. 2.
A nyugat-európai magyar irodalom intézményrendszere Új Látóhatár 1975.

Magánbeszéd a párbeszédről Új Látóhatár 1969. 4.
 Magyar Amerikában Új Látóhatár 1977.
 A korona és a köztársaság Új Látóhatár 1978. 1-2.
 Marxista reformátorok Katolikus Szemle 1970. 1.
 Az amerikai magyar irodalom intézményrendszere Új Látóhatár 1980. 1.
 Bibó István és a népi mozgalom Új Látóhatár 1980. 2.
 Szembe a sorssal (Kovács Imre utolsó hetei) Új Látóhatár 1980. 4.
 A Horthy-rendszer anatómiája Új Látóhatár 1981. 2.
 Nemzeti gondok Új Látóhatár 1982. 3-4.
 Jászi Oszkár utolsó vállalkozása (A Károlyi-ankét) Új Látóhatár 1982. 2.
 Előszó Barcza György diplomata emlékeihez Új Látóhatár 1983. 2.
 A szárszói hatszáz Új Látóhatár 1983. 2.
 A szabadság eszméje a magyar történelemben Katolikus Szemle 1983. 3.
 A magyar emigráció 1956-ban Irodalmi Újság 1984
 Magyar-magyar kapcsolatok Új Látóhatár 1985. 2.
 Egy elvont eszmény száműzöttje (Benedek Károly) Új Látóhatár 1985. 4.
 A Vidra vas és a történelem (Galgóczi Erzsébet regénye) Bécsi Napló 1985.
 Magyarország és a magyarság Új Látóhatár 1986. 3.
 Szellemi és erkölcsi otthon (Jászi Oszkárról) Új Látóhatár 1987.
 Megkésett és felemás recepció (Bibó István) Szivárvány 1987. 1.
 Budapest és Bukarest Bécsi Napló
 1987 Ötvenhat történetének fehér foltjai Katolikus Szemle 1987. 2.
 A romlás évtizede (A magyar-román viszony) Szivárvány 1987.

BORBÁNDI GYULA: MAGYAR – MAGYAR KAPCSOLATOK *

A hatvanas évek közepétől kezdődően és a "kádári politika" jegyében megindult konszolidáció következtében a nyugaton élő magyarok körében mind elevenebb lett az érdeklődés az elhagyni kényszerült vagy önként elhagyott szülőföld iránt. Az érdeklődést olyan hazai jelenségek is növelték, mint az életszínvonal emelkedése, az ország külsejének csinosodása, a nyugat felé való nyitás, a szellemi és egyházi világgal kialakult zavartalanabb viszony, a külföldi utazások megkönnyítése, az egyéni mozgástér tágulása, a magánkezdeményezés bátorítása. Az 1963-as amnesztia ugyancsak növelte a Magyarországra való látogatás és a Magyarországgal való ismerkedés vágyát. Szerepet játszott a rokon kötelek és baráti kapcsolatok felújításának igénye is. A külföldre utazó rokonok és barátok serkentették a látogatás visszaadásának szándékát. Megindult a kölcsönös személyi forgalom, amelyet a budapesti kormányzat nemcsak azért támogatott, mert értékes devizabevétellel kecsegtetett, de azért is, mert alkalmasnak látszott arra, hogy a rezsím nemzetközi hírért javítsa. Ami be is következett, évről évre fokozódó mértékben.

A nyugati magyarok a "szülőket, barátokat cserbenhagyó", "hazát és szülőföldet eláruló", "kártévő ellenforradalmárokból" és kommunistaelenes "disszidensekből" idővel "nyugatra szakadt hazánkfiai", idegenben élő "honfitársak", félrevezetett kitántorgók és megtévesztett elbűjosók lettek. Kivéve azokat, akik politikai tevékenységük következtében továbbra is, mint "a szocialista Magyarország ellenségei" kezeltetnek és e minőségnek megfelelő elbánásban részesülnek.¹ A magyar – magyar viszonyban lábrakapott a "honfitárs" név és megszólítás, ami azonban külföldön sehogyan sem akar gyökeret verni. Olyan hazai sajátossággá lett, amely eredetét azonnal elárulja. Nyugaton a magyarok sem önmagukat egymás között, sem a hazaiakat nem nevezik honfitársnak, a szó használata a magyarországi hivatalos és félhivatalos körökre korlátozódott. Az "emigráns" és a "disszidens" elnevezés e körök részéről azoknak jár ki, rosszálló értelemben, akiknek kommunistaelenes érzelmei nyíltan kifejezésre jutnak, vagy akikről Budapest hivatalaiban úgy tudják, hogy a kialakult szocializmussal nem igen tudnak megbarátkozni. Mindenki egyszerűen nyugati vagy külföldi magyar lett.

Szakított az "emigráns" elnevezéssel a magyar menekültek jelentős hányada is. A "disszidens" szót ők nem használták, önmagukat nem nevezték disszidensnek, hiszen közülük csak kevesen voltak igazán disszidáltak, vagyis magukat – lévén annak korábban hívei, tisztségviselői – a budapesti kormány érdekeitől és képviselétől elkülönítők, a kormánnyal és a rendszerrel szakítók. A magyar menekültek túlnyomó többsége emigráns volt, akit hazájá-

ból elüldöztek, elkergettek, vagy aki elmenekült, száműzött hontalan lett. Az "emigráns" elnevezéstől való idegenkedést az a felismerés magyarázta, hogy legtöbbször már nem voltak menekültek, mert végleges letelepedési helyükön állampolgársághoz jutottak és új országuknak lojális állampolgárai lettek. Az emigráns mivolt ellen szólt az a körülmény is, hogy a volt haza belső ügyeibe már nem kívántak beavatkozni, nézeteiket és véleményüket fenntartva ugyan, azt olyannak fogadták el, amilyen. Következésképpen önmagukat már nem illethették a politikai hangzatú és a politikai szembenállást is magában foglaló "emigráns" elnevezéssel.

A hazalátogatások – különösen, ha rokoni háttérűek voltak – sem megütközést, sem fejszóválást nem váltottak ki, legfeljebb némi csodálkozást, ha a hazalátogató olyan közéleti személy volt, aki azt megelőzően hangzatos antikommunizmusával tüntetett és a magyarországi fejlődés pozitív vonásai iránt semmilyen megértést nem mutatott, az azt méltánylókat megalkuvással vádolta (pl. Fenyő Miksa, Ignótus Pál), vagy, ha némelyek hazalátogatásuk után úgy kezdtek el külföldön viselkedni, mintha Magyarországon élnének. A hazatérések vagy hazatérési szándékok közül egyetlen eset keltett nagyobb visszhangot, mégpedig 1962 végén, amikor a legjelentősebb antikommunista szervezet egyikének, a Magyar Harcosok Bajtársi Közösségének egy vezetője véglegesen haza akart térni. Szándékának megvalósulása elmaradt, mert ebben a halál megakadályozta, de hamvait hazavitték és Pomázon temették el. Szilágyi Lajos volt huszárezredesről van szó, aki az MHBK nyugat-németországi főcsoportvezetője, a Hadak útján kiadója és a németországi magyar szervezetek szövetségének elnöke volt. Az MHBK köreiben az eset érthető felháborodást keltett, megrázkódtatva azt a szervezetet, amely a magyarországi rendszer elleni küzdelem élharcosának kiáltotta ki magát.

A magyarországi illetékesek ekkor azonban már hivatalosan nem arra buzdították az emigránsokat, hogy lássák be külföldi tartózkodásuk céltalanságát és térjenek vissza Magyarországra, hanem arra, hogy legyenek a befogadó ország, új honuk lojális polgárai, de támogassák, segítsék elő szülőhazájuk külföldi érdekeit és céljait. Magyarország idegenben való szolgálata fontosabb és nemesebb feladat lett, mint a hazába való bűnbánó visszatérés.

A nyugati magyarokkal való törődés és a sorsuk iránti érdeklődés néhány jelentős szellemi ember nyilatkozatai révén kapott olyan hitelt, hogy a nyugati bizalom és visszhang nem maradhatott el. Kodály Zoltán, Németh László, Illyés Gyula szavai és írásai azt a felismerést és meggyőződést táplálták, hogy a nyugaton élőkkal szembeni megváltozott hangok nemcsak a hatalom embereinek taktikai fogásai, hanem társadalmi háttérük is van és ha oly jelentős szellemek, mint az említettek, az anyanyelvi közösség tudatát a

politikai ellentétek elé helyezik, a kinyújtott kezet elutasítani méltánytalan volna. A nyugati magyar irodalmi és értelmiségi körökben a visszhang általában pozitív volt, annak pontos ismerete nélkül, hogy a szóértés és közeledés gyakorlatilag hogyan valósítható meg.

Kodály Zoltán arra szólította fel a nyugati magyarokat, őrizték meg nyelvüket, ápolják a magyar irodalmat, művészetet, mert azt semmi sem pótolhatja. Zilahy Lajos egy költői levelére válaszolva Illyés Gyula azt üzenté, hogy minden magyart emészt valamilyen honvágy, a kintit és a hazait egyaránt, az utóbbit az eszményi, az igazi Magyarország utáni honvágy. Németh László szerint a hazaiak a kintiekkel álmodnak és a kintiek álmai a hazaiakéból épülnek, tehát összetartoznak. Az idegenben élők maradjanak a haza fiai. A magyar szétszórodottsággal és a magyar anyanyelvűek szerepével, hivatásával, feladataival legtöbbit és legalaposabban Illyés Gyula foglalkozott. Ő tette tudatossá, hogy a "világon mintegy tizenötmillió ember tartozik a magyar anyanyelvűek közösségébe. Minden harmadik magyar e közösség keretén kívül kisebb-nagyobb távolságra – van, hogy tízezer kilométerre – él." Majd azt kérdezte: "ezekhez mi a viszonyunk? Helyesebben: mi ma a mi – a zömbeliek – viszonya?"

A válaszok megoszlottak, Magyarországon és nyugaton egyaránt. Magyarországon voltak, akik szívesen rendezték volna hazaiak és kintiek viszonyát, hogy az normális legyen. De voltak, akik örömmel hagytak volna mindent a régiben. Az enyhülés és a nemzeti egységpolitika ellenzői nem érezték szükségét annak, hogy "hűtlen, hazaáruló, antikommunista emigránssokkal" közösködjének. A nyugaton élők egy része felfigyelt a megváltozott hazai hangokra és hajlott arra, hogy a megértést keresőkkel valamilyen modus vivendi lehetőségeiről eszmecsere folytasson. A másik rész minden párbeszédet elutasított, azzal az indoklással, hogy az emigrációnak küzdenie kell a fennálló rendszer ellen és nem tárgyalhat annak képviselőivel. Mindkét oldal bőven talált érveket önnön álláspontja igazolására. Az elutasítók álláspontját kitűnően érzékeltette az Új Hungária című lap egy kommentátora. "Abba az országba – írta – , amelyben Kodály Zoltán, Illyés Gyula, Németh László erkölcsé, politikai felfogása és szabadságszeretete érvényesül, minden menekült azonnal hazamenne. A szovjet hadsereg által megszállott területre, a Rákosi-féle borzalmakat, az 56-os forradalmárok üldözését ma is fenntartó csatlós rendszerbe – nem."²

A tanácstalan és habozó emigránsokra nagy hatással volt, hogy a nyugati magyar irodalom két legjelentősebb alkotója, Márai Sándor és Cs. Szabó László egyaránt bizalmatlan volt a magyarországi változásokkal szemben és olvasóiban is növelte a bizalmatlanság, a kétkedés, az elutasítás érzését.

Cs. Szabó László az Evangéliumi Ifjúsági Konferenciának a dániai Slagelseben rendezett találkozóján azt mondta, hogy a hazaiak nyugatra látogatása és a nyugatiak hazalátogatása nem hasonlítható össze. "Ha D. vagy I. vagy P. – folytatta – kilátogat Svájcba, Franciaországba, Norvégiába, Angliába, ott nem verték le fegyveresen a munkástanácsokat, nem vetették börtönbe Bibó Istvánt, s nem végezték ki Losonczyt. Látogatásával nem üt maga is szerény pecsétet egy francia, angol, norvég, illetve svájci November Negyedikére. S ha D. vagy I. vagy P. kilátogat, akármelyik lapnak elmondhatja, hogy egy cseppet sincs ínyére, amit nyugaton tapasztalt. Elmondhatja-e ugyanígy hazatérő fró az ottani lapokban? Hetekkel a távozása után megjelenne a fényképe a diaszpóra könnyzacskójának szánt Magyar Hírekben, amint háttal a lencsének gyanútlanul ölelget valakit vagy valamit a giccsel és honfikönnyel folyó Kánaánban."³ Márai Sándor 1974-ben a szellemi csereforgalom egyoldalúsága ellen szólva ezt írta naplójába: "a déntente időszakában az oroszok szorosabbra fogják a nyaklót otthon is, a kelet-európai országokban is; gondosan vigyáznak, hogy az "enyhülés" korszakában ne "áramoljanak szabad eszmék", a Gondolat Rendőrség fokozott éberséggel kezd működni. Személyszerinti tapasztalatom: Kanadában, magyar nyelven, kevés példányban "Föld, Föld" címen legutóbb megjelent könyvem hat példányát elküldöttem Budapestre: ismerősöknek, nyitott borítékban, ajánlottan. Mind a hat küldemény postafordultával visszaérkezett (a mostani postajárás mellett szép teljesítmény), Retour' pecsétel, mellette: Non admis. Conv. de Tokyo, 29 & 1/9'. Huszonöt évvel a kommunista hatalomátvétel után egy ország, amelyet állig felszerelt katonai, biztonsági alakulatok őriznek, még mindig fél a könyvtől, – attól a gyufalángnyi világosságtól, amit a sűrű sötétben egy könyv terjeszt."⁴

A magyar-magyar kapcsolatok intézményes rendezésére hosszú években keresztül szinte semmi sem történt, nyilván annak okaként, hogy hivatalos magyar körök nem tudták, hogyan szervezzék meg az érintkezés kereteit. Jó ideig megelégedtek a Magyarok Világszövetsége felélénkült tevékenységével, a Szülőföldünk rádióműsor és a Magyar Hírek című lap andalító és honvágygerjesztő "hazacsalogató" propagandájával, a nyugati magyarok szaporodó hazalátogatásával, amely nemcsak az idegenforgalmat és a devizabevételt növelte, hanem később hasznosítható személyi kapcsolatok szövődéséhez is hozzájárult.

A mérsékelt és középutas emigránsok felfogásának kipuhulására az Új Látóhatár 1969 végén ankétot indított a párbeszédről. Miután a vitát e könyv szerzőjének egy írása váltotta ki, talán szólhat erről személyes hangon.

A "Magánbeszéd a párbeszédről" címen kinyomtatott eszmefuttatás azzal a céllal fródott, hogy némi fény vetüljön a kinti és a hazai magyarok

közötti érintkezés részleteire. Az erre vonatkozó felismeréseimet és tapasztalataimat összegezve arra a végső következtetésre jutottam, hogy vannak "közös ügyek", amelyben a józan, realista szemléletű és demokrata felfogású emigránsok közös nevezőre kerülhetnek a hasonló gondolkodású hazai írókkal és politikusokkal, mind a két fél ez ügyeket a magáénak is tekintheti. "A közös ügy közmegegyezés eredménye, és könnyen elképzelhető, hogy ilyen ügyekben reális és haladó szemléletű emigránsok közelebb állnak az ugyancsak haladó szemléletű hazai gondolkodókhoz, mint maradi felfogású emigráns-társaikhoz. Aminthogy arra is van példa, hogy dogmatikus kommunisták bizonyos kérdésekben ugyanúgy gondolkodnak, mint a nyugaton élő magyarok reakciós rétegei. Érdemes lenne elmélkedni azon is, mindig és minden esetben érvényes-e az "otthoniak" és a "kintiek" felosztás; nem felelne-e meg jobban a valódi helyzetnek, ha a frontok a konkrét kérdésekben valott felfogás és kifejezett érdek alapján jönnének létre.

Párbeszéd miről, kikkel és hogyan? Gondolom, elsősorban arról, ami otthoni és kinti szellemi embereket leginkább érdekel: mi a magyarság helyzete a világban, milyen lehetőségei vannak, hogy biológiai állagát megtartsa, szerepét a népek közösségében megjavítsa, a tudományokban, a művészetekben és a technikai civilizációban észlelhető elmaradását behozza, a nála fejlettebb és haladottabb nemzetekhez felzárkózzék, a gazdasági versenyben helyét megállja, természetéről világos fogalmakkal rendelkezzen és a korszerű igényeket kielégítő társadalmi rendet teremtsen. Ezen belül természetesen száz és száz téma kínálkozik az otthon és a szétszórtságban élők közötti eszmecserére."⁵ Írásomban arra is rámutattam, hogy Magyarországon sokan azért félték a párbeszédet, mert azáltal az emigránsok "fellazítási" szándéka és nyugaton azért, mert általa a kommunisták "bomlasztási" szándéka kapott volna érvénysülési lehetőséget. Az igazi párbeszéd viszont összeegyeztethetetlen a fellazítástól és a bomlasztástól való félelemmel.

Az ankét során Kovács Imre kijelentette, hogy: "Én nem félek semmiféle párbeszédetől, azt sem hiszem, hogy mindjárt összedülne a világ, ha elkezdénénk a hazaiakkal különféle kérdésekről rendszeresen beszélgetni vagy egyszerűen csak csevegni. Ha tetszik, ha nem széles skálájú, tömeges párbeszéd máris folyik. Az utóbbi években a hazalátogatók és az otthoniak, a kiutazók és az emigránsok között igen élénk eszmecserék, párbeszédek fejlődtek ki, nem is teljesen hatástalanul vagy eredménytelenül. A kintiek az otthoniakra, az otthoniak a kintiekre hatnak, aztán, hogy kinek van igaza, ki kit győzött meg, nem lényeges. A lényeg, hogy beszélgetünk, magyarok magyarokkal."⁶ Csiky Ágnes Mária, emlékeztetve Vas Istvánnak egy nyugati magyar versantológiáról írt elismerő kritikájára és a kölcsönös írói állásfoglalásokra, felvetette annak

gondolatát, nem kellene – e az irodalomban megkezdeni a párbeszédet és annak intézményesítéséről is gondoskodni.⁷ Thinsz Géza, a Stockholmban élő költő megállapította, hogy a párbeszéd addig csak "legfőljebb embrionális formában" jelentkezett. "Nem a külföldi magyarokon áll vagy bukik a kétirányú szellemi csereforgalom kiszélesítése. Mi csupán arra szorítkozhatunk, hogy leszögezzük: mindkét fél hasznára válnék a párbeszéd. Addig is örüljünk a párbeszéd "magzatának" – hátha felcseperedik egyszer".⁸ Garamvölgyi Antal úgy látta, hogy a jelenlegi nemzetközi helyzetben "antiszocialista és szovjetellenes magatartásunkat nyugodtan feladhatjuk, mert 1. szovjetellenes, antiszocialista ellenséges magatartással ma az országot segíteni nem lehet, 2. a status quo, a két szuper nagyhatalom egyezsége még nagyon hosszú időre meghatározója lesz az európai politikának, 3. külső segítségre, felszabadításra, de még csak meghallgatásra sem találunk a nyugati hatalmaknál. Amerika nemcsak nem akar, de nem is tud segíteni. "Ami pedig az emigránsok hivatását illeti, a hozzászóló szerint "feladatunk, hogy segítsük a magyarság megmaradását, függetlenségéért vívott harcát, amelyet ma csak "az alkalmazkodó" fegyverével vívhat meg. Az eszköz, amely ma rendelkezésre áll: a békés fejlődés, a megértés, az alkalmazkodás."⁹ A párizsi Marton László a párbeszédet a következő axiómák elfogadásával képzelte el: 1. Magyarországot földrajzi helyzete és történelme olyan közösségbe kényszerítette, amely tartós s amelyből kiválni rövid távon nem lehetséges, hosszú távon pedig nem kívánatos. 2. A magyaroknak – a földbolygó bármely pontján éljenek is – nem lehet feladatuk, hogy hidegháború lövészárkaiból egymásra célozzanak, hiszen jól tudhatják, hogy szerepük csak a közkatonáé, az ágyútölteléké lehet. 3. A magyarság sorsát az ország és a környezet fejlődésének belső dinamikája határozza meg. Nem mondhatok le jogomról, hogy gondolkozzam, s hogy a helyzetet, a dinamika törvényeit saját felfogásom szerint analizáljam. De távozásom tényével szavazati, döntési, képviseleti jogomról lemondtam."¹⁰ A szociáldemokrata Vass Vilmos szerint a hazai diktatúra igazánból nem akar párbeszédet az emigrációval és hozzáfűzte, hogy "a hivatalos Magyarországgal nekünk nem lehet közös témánk, közös nyelvünk".¹¹

A magyarországi rezsim a külföldi magyarokkal folytatandó párbeszéd fórumának a Magyarok Világszövetsége alatt létesített Anyanyelvi Konferenciát szánta. Az ötlet megszületésénél jelentős szerepet játszott a New Jerseyben élő Nagy Károly, akit a menekültek gyermekeinek magyar nyelvű oktatása és a magyar iskolák helyzete indított arra, hogy a jövőről elgondolkozzék és ennek gondját ugyancsak érző hazai szellemi emberekkel a közös teendőkről értekezzen. A magyar iskolákról készített felmérésével és leveleivel kopogtatott ott, ahol meghallgatást remélt, Kodály Zoltánnál, Illyés Gyulánál,

Váci Mihály költőnél. Az utóbbi képzelőerejét megragadták Nagy Károly közös fáradozásokat sugalló gondolatai. Országgyűlési képviselő lévén a legilletékesebb helyeken szorgalmazta a szórványmagyarország nyelvi megmaradásáért való küzdelem intézményes kereteinek megteremtését. Így született meg 1970. augusztus 1 és 15 között a Debrecenben és Budapesten rendezett első anyanyelvi konferencia.¹²

Ennek nyugati reakciói meglehetősen eltérőek voltak és a helyesléstől a különböző fenntartásokon keresztül egészen a határozott elutasításig nyúltak. Mértéktartó helyeslés és óvatos reménykedés jellemezte Czigány Lóránt, a résztvevők egyike benyomásait. Az Anyanyelvi Konferencia minden kezdeti nehézsége ellenére is hasznosnak mondható – írta –, legfőképpen azért, mert fölvázolta a problémák főcsoportjait, kezdetet adott egy olyan dialógusnak, amely a napi politika fölé emelkedik, bár kétségtelen, hogy az ott kirajzolt együttműködésnek is lehetnek még nehézségei, nemcsak otthon, de külföldön is. A meghívást elfogadó vendégek a konferencia szervezőinek bizalmat előlegeztek, s ha a bizalmat a Zárónyilatkozat szellemétől eltérően propaganda célokra óhajtják felhasználni, ez könnyen veszélyeztetheti az együttműködés lehetőségét.¹³

Az Anyanyelvi Konferenciával szemben széles elutasító front alakult ki nyugaton, még az oly tárgyilagos és fenntartásos véleményt is bírálva, mint amilyen Czigány Lóránté volt. A Nemzetőr, a Kanadai Magyarság, a Magyar Élet és kisebb lapok a cikkek egész sorozatát írták a budapesti kezdeményezés ellen. Az emigráns szervezetek egy része is óvott attól, hogy a nyugati magyarság túlzott hitelt adjon azoknak az ígéreteknek és fogadkozásoknak, amelyek az anyanyelv ápolása, a külföldi magyarság magyarként való megmaradása és a kölcsönös kapcsolatok jótékony hatása közös nemzeti érdekként való feltüntetése mellett szóltak. Nem mintha a nyugati magyarok ezt nem akarták volna, de bizalmatlanok voltak a hivatalos magyarországi szervekkel való együttműködéssel szemben. Az azt nyíltan ellenzők hozzátették, hogy a külföldi magyar gyerekek magyarságának megőrzése és anyanyelvi oktatása érdekében elegendő, amit saját nevelőikkel és tankönyveikkel az egyházak, hétvégi iskolák, a cserkészcsapatok tesznek.

Kétélyek és fenntartások jelentkeztek még olyan körökben is, amelyek nem voltak eleve elutasítók és tagadóak. Például az Új Látóhatár munkatársi körében is megoszlottak a vélemények. Nem mindenki helyeselte, hogy a folyóirat hat munkatársa részt vett a konferencián és elnézte, hogyan használják fel jelenlétüket a budapesti lapok saját céljaik előmozdítására. Kovács Imre, rossz érzéseinek és nyugtalanságának hangot adva, azt írta, hogy: "A hat munkatárs biztosan meggondolta, hogy miért ment el Debrecen-

hogy: "A hat munkatárs biztosan meggondolta, hogy miért ment el Debrecenbe, egyáltalán haza, s magam is rendbenlévőnek tartom, hogy hazamentek. De nem volna jobb, ha most átkapcsolnának egy olyan laphoz, melynek programja a hírdéptésnek ez a formája. Közöttünk már valamennyiünket kompromittálnak, az UL-t olyan színben tüntetik fel, mintha mi lennénk Kádárék nyugati hídfője. Valahogy az arcvonalak összekuszálódtak, az ember nem tudja, kivel mire szövetkezik, vagy kivel ki ellen társul. ...azt hiszem, elérkezett az ideje, hogy tiszta vizet öntsünk a pohárba. Az UL nem lehet átjáróház kétes szándékok vagy jóhiszemű balgák számára. Fogjuk egymás kezét, csak azt nem tudjuk, ki áll a sor végén. "A maga személyes magatartását illetően Kovács Imre kijelentette, hogy: "Én határozott döntéssel emigráltam, pontosan tudtam, miért jövök el Magyarországról. Nem tudtam a kommunizmussal egyezkedni, képtelenségnek tartottam, hogy kommunizmusban éljek, s ma is ez a felfogásom, hiába nevezik szocializmusnak. Valószínűleg erről a Magyarországról már nem jönnek el, de erre meg nem megyek vissza. Én is ki vagyok téve csábításnak, rábeszélésnek, hogy menjek haza, akárcsak látogatóba, amint azonban magyar földre lépnék, mindjárt elveszíteném azt a potenciálomat és hitemet, ami 23 éven át az elveimhez kötött. De elveszítené hitét sok magyar is, mert ha én is hazamentem, a velem egyívásúak hazamentek, akkor már nincs remény. A remény, a kitartás részei vagyunk és ez roppant felelősség."¹⁴

Kovács Imre aggodalmait a folyóirat szerkesztősége nem osztotta mindenben és nem helyezkedett a teljes elutasítás álláspontjára, jóllehet tekintélyes és megbecsült munkatársainak jelentős hányada – köztük Szabó Zoltán, Cs. Szabó László, Gombos Gyula, Sztáray Zoltán és Molnár József – hasonló vagy rokon módon gondolkodott.

Kovács Imrén kívül Cs. Szabó László is teljesen elzárkózott minden érintkezés elől. Peéry Rezsővel folytatott beszélgetésében arra keresett választ, miért nehéz partnert találni a hazai és kinti magyarok közötti dialógushoz. "Amit, tapasztalatom szerint, a hivatalos másik oldal akar – állapította meg –, lényegében elmondható Szabó Lőrinc verscímével: semmiért egészen. Nem nyújtanak semmit, amíg önállóan kinnt működünk a közös ügyért, irodalmunk javára, mi ellenben adjuk oda magunkat egészen, alakuljunk át szép csendben kultúrpolitikai kirendeltséggé. Nincs így kimondva, de elárulja a magatartásuk. S nemcsak az övék. Egyik – másik dialógizáló kinti frótársam viselkedésén megfigyelhető hol finom, hol nem is olyan finom változás: reflexcik igazodnak a magyar hatóság tetszéséhez, mégha anyagilag függetlenek is. Nem minket sértenek meg vagy árulnak el, minket se megsérteni, se elárulni nem lehet. Azokat az otthoni fiatalokat hagyják cserben, akiket fullaszt a légkör és tágabb szellemi hazát szeretnének kifizéteni maguk körül."¹⁵

Később Kovács Imre álláspontja enyhült, Cs. Szabó Lászlóé és Gombos Gyuláé meg annyira megváltozott, hogy néhány évvel később maguk is a hazalátogatás mellett döntöttek. Mindmáig ismeretlen okokból, mert a nyilvánosság előtt egyikük sem közölte, mi indította elutasító álláspontja módosítására és az ügy új megítélésére. Ez nagy kára a nyugati magyar közgondolkodásnak és irodalomnak, mert egy ilyen beszámoló bizonyosan jelentős dokumentum lett volna. Az írók közül csak Szente Imre vallott arról, miért látogatott haza negyedszázados távollét után.¹⁶

Míg az első Anyanyelvi Konferencia a kapcsolatok kiépítését indította el, az 1973 nyarán Szombathelyen rendezett találkozón már gyakorlati kérdések megtárgyalására is sor került. E kérdések a következők voltak: külföldi magyar nyelvoktatás, tankönyvek, zencoktatók, nyelvtanárok, népdal és népi-tánc tanítók magyarországi képzése és tapasztalatcseréje. Mind az első, mind a második konferencián szó volt az irodalmi kapcsolatokról és a mozgalom politikai vetületeiről is, de szembeszökő módon kifejezésre jutott, hogy a hangsúly a külföldi magyar nyelvoktatás és tankönyvellátás fejlesztésére esik. Újabb három év múlva, 1976-ban – a magyar forradalom huszadik évfordulóján – nem látszott tanácsosnak nyugati magyarokat értekezletre hívni, azért a harmadik konferenciára 1977-ben került sor Budapesten. Ezen az imént említett témákon kívül már részletesen érintették a nyári táborok, a sárospataki és debreceni nyári kollégium illetve pedagógus továbbképző tanfolyam, valamint más rendszeres szakmai találkozók ügyét is. 1981-ben Pécsen szintén ezekről a kérdésekről folyt a szó, kiegészítve a kétnyelvűség problémájának és a nyugaton működő "lojális" kezdeményezések és szervezetek munkájának áttekintésével. (Lojális szervezetnek Budapesten a pártfunkcionáriusok azt nevezték, amely alávetette magát és elfogadta a magyarországi gyámködséget. Ausztriában csúcsszervezetük is van az úgynevezett lojális egyesületeknek. A Magyarok Világszövetsége és az Anyanyelvi Konferencia maga is kezdeményezte ilyen egyesületek létrejöttét. A Magyar Nyelv Baráti Köre-i ilyennek tekinthetők.)

Pécsen kisebb botrányt okozott, hogy a kormány a fejlődő kapcsolatok és a szívéllyes érintkezés ellenére sem hajlandó enyhíteni a nyugati magyar irodalom legtöbb termékével szemben tanúsított ellenséges beállítottságán és az egyirányú kulturális forgalmon. Az irodalmi munkacsoport ülésén, a Jelenkor című folyóirat szerkesztőségi helyiségében immár nem csak külföldi magyar írók és értelmiségiek panaszkodtak a postai hatóságokra, de hazaiak is tiltakoztak az ellen, hogy nem jutnak hozzá a magyar irodalom termékeihez és képtelenek kellően tájékozódni a külföldön élő alkotók munkásságában. Valóban, a párbeszéd és a közlekedés egyik legnagyobb akadály a konok elzárkózás a nyugaton született magyar művek és folyóiratok elöl. Nemcsak Márai

Sándor, de más írók is állandóan sérelmezték, hogy a posta nem kézbesíti ki azt a kevés számú példányt műveikből, amelyeket magyarországi barátokhoz eljuttatni kívántak. A folyóiratok és kiadók is panaszolták, hogy kiadványaik gyakran érkeznek vissza a hírhedt lilaszínű pecséttel, amely a nemzetközi postai egyezményre való hivatkozással jelzi a szállítmányok visszautasítását. A hivatkozási paragrafus a robbanóanyagokra és a pornográfiára vonatkozik, aminek a kézbesítését a postahivatalok megtagadják. A magyar irdalom termékei és folyóiratai robbanóanyagnak minősülnek. Az is előfordult, hogy egy megyéspüspöknek címzett, külföldön kiadott, de hazai szerző által írt egyháztörténeti munka a feladóhoz, mint kézbesíthetetlen pornográf irat érkezett vissza magyarországi postától. A pécsi vitából nemcsak az derült ki, hogy a hatóságok álláspontjukon nem akarnak változtatni, de az is, hogy a Magyarok Világszövetsége és az Anyanyelvi Konferencia hazai illetékesei sem képesek az áldatlan állapotok megszüntetését követelni. Aminthogy sorozatosan bebizonyosult, hogy az együttműködési feltételeket igyekeznek úgy megszabni, hogy nyugatiak ezekhez vagy alkalmazkodnak, vagy visszavonulnak (mint tette például két költő, Makkai Ádám és Sulyok Vince).

Nem csoda, hogy az együttműködés egyoldalú értelmezése és a nyugati igények iránti értetlenség vissza-visszatérően porondra szőlította a párbeszéd és az anyanyelvi mozgalom emigráns ellenzőit, akik bőséges igazolását láthatták tagadásuknak és elutasításuknak. Csernohorszky Vilmos, a Nemzetőr vezércikkírója szerint "Az illetékesek ma sem tanultak – vagy tanulhattak – a történelemből, és igényeik igényeik ma sem terjednek – vagy terjedhetnek – tovább, mint jellemileg gyenge, lelkileg labilis, elveiket 10 évenként köpönyegként változtató, folyton vedlő 'intellektuelekig'. Ezzel azonban el is árulják, hogy céljaik priméren továbbra sem 'anyanyelvek', hanem politikaiak."¹⁷ A Kanadában élő Fáy Ferenc költő is több ízben óvott budapesti fogadkozásoktól és figyelmeztetett az anyanyelv ápolása mögött meghúzódó önös politikai szándékokra. Az európai emigráns szervezetekben szerepetjátszó Tóttösy Ernő szerint: "Az európai 'össz' – magyarság – csakúgy, mint egybűt – nem egy tudatos és homogén közösség. Mindenesetre összeköt bennünket a közös nyelv és szülőföld – vagy egyszerűen a 'magyar föld' szeretete. Ezzel és a rokoni, baráti szálakkal magyarázható az az óriási méretű 'haza – látogatás', amelyet a rendszer igyekszik ugyanúgy 'hódolattá' átértékelni, mint forinttá a külföldi devizát."

Hozzátette, hogy "szigorúan el kell határolnunk a 'haza-látogatók'-tól a 'haza-dolgozók' kicsiny, de aktív kasztját. Ezekkel szemben egyetlen szavunk van: a megvetés."¹⁸ A müncheni Juhász László kifejtette, hogy "aki politikai okokból hagyta el hazáját, nem működhet együtt még kulturális téren sem

azokkal, akik egy külföldi nagyhatalom szolgálatában napról–napra megsértik a politikai jogokat Magyarországon. Ahogy Thomas Mann és a hitleri diktatúra más menekültjei nem vették igénybe a fasiszta rendszer kulturális szolgálatait, úgy a kommunizmus menekültjei sem engedhetik meg maguknak, hogy összefogjanak azokkal, akik elűzték őket hazájukból. Egy idő után a politikai menekült is hazalátogat, de kapcsolata a rendszerrel csak a legszükségesebb hivatalos ügyekre szorítkozhat és mindenesetre elítélendő, ha a hazautazásnak ára van. Ha valaki a vízumért lekötve érzi magát a rendszernek és igyekszik a hazai rezsim kedvében járni, ezt a viselkedést határozottan el kell utasítanunk.¹⁹ Tollas Tibor feltette a kérdést, hogy: "Lojalitás – de kivel?". Válaszában arra a következtetésre jutott, hogy: "Fiainkat akkor kergetjük 'álomvilágba', ha a ma politikai helyzetet véglegesnek fogadjuk el, és nem veszünk tudomást az otthoni szellemi élet bátor harcáról a hatalom ellen. Ha ezt a kettősséget megértik fiataljaink, megértik azt is, miért nem lehetett Magyarország a szülőföldjük, s megtalálják az utat, hogy hazájukon miképpen segíthetnek idekinn, miképpen adhatnak reményt hazai társaiknak és a kisebbségben élő magyarságnak egyaránt. Csak a valóságos helyzet ismeretében választhatnak helyesen: kivel legyenek lojálisak, a hatalommal-e, vagy a néppel? Mert ez a kérdés veleje! Így válhatnak csak az elnyomottak szószólójává a nagyvilágban. Így lesz a külföldön felnőtt fiatal nemcsak nyelvében, de szívében is hű a nemzetéhez."²⁰ Varga László az anyanyelvi mozgalomban való részvételéről szólva kifejtette, hogy az abban való részvételt nem ellenzi, de nem is helyesli. "Véleményem attól függ – folytatta – , hogy a résztvevőknek mi a szándéka és milyen eredményt értek el. Feltételezem, hogy az Anyanyelvi Konferencia résztvevői tudják, hogy a rendszert nem anyanyelvünk ápolása, vagy a magyarság érdeke, hanem propagandaszempontok vezetik, mutatva, hogy a szabad világgal jó kapcsolatban vannak. A rendszer tehát használja őket. Jóhiszeműen feltételezem, hogy ők is akarják használni a rendszert, mégpedig közös ügyünkért, a népért. Ha ez sikerül nekik, akkor a részvétel helyes, ha nem, akkor a rendszer lenyelte őket."²¹

Az Új Látóhatár szerkesztőségének két tagja, Molnár József és Sztáray Zoltán is aszerint ítélte meg a közeledést és érintkezést, hogy hasznára válhatik-e a közös érdeknek. Az utóbbi a magyar-magyar szóértés fő kerékkötőjének a Magyarok Világszövetségét tartotta, mert egyoldalúságával és politikai elfogultságával megakadályozta a mindkét felet közösen érdeklő kérdések tárgyalagos megvitatását. Szerinte termékenyebb lehetne a munka, ha a programot nemcsak Budapest állapítaná meg, és a találkozókra nem kizárólag Magyarországon kerülne sor, hanem, ha a tennivalók és a célok megfogalmazása közösen történne és a mozgalomban résztvevők külföldön is összeülné-

nek. Az egyenlőség így dokumentálódhatnék. Abban is ellentmondást látott Sztáray, hogy hivatalos magyar helyeken egyfelől a magyar nyelv külföldi sorsáért aggódnak, másfelől mindent elkövetnek a külföldi magyar irodalom elhallgatására és hitelének rontására. Molnár József is elsősorban ez utóbbit észrevételezte, megállapítva, hogy elfogadhatatlan a nyugati magyar irodalom termékeinek aszerinti minősítése, vajon alkotóik hajlandók-e a magyar állam képviselőivel kapcsolatba lépni vagy attól idegenkednek. Az előbbi esetben a művek méltánylásban részesülnek, az utóbbi esetben ezek nem is léteznek. A nyugati szerzők, a folyóiratok szerkesztői és a kiadók irányítói nem fogadhatják el ezt a "megosztó és bekerítő taktikát", legkevesbé nyújthatnak ehhez segédkezet.²²

A bajok főleg abból származtak, hogy a hazaiak és a kintiek sohasem tárgyalhattak az egyenrangúság alapján. Az utóbbiak mindvégig hátrányban voltak. A feltételeket az előbbiek igyekeztek megszabni. Ez az állapot kétségtelenül egészségtelen, de az erőforrások különbözősége következtében aligha valószínű, hogy a nyugati fél képes lett volna bármilyen intézményes együttműködés anyagi feltételeit, és az ilyen hosszú távú munka személyi apparátusának működtetését vállalni. Nem vitás, az egyik fél mögött hatalmas pénzügyi erőforrások állnak, a másik mögött tudáson és képességeken kívül semmi. Gombos Gyula helyesen vette észre, hogy "Az egyik fél, a magyar kormányzat, a hatalom dolgában teljesen birtokon belül van, a másik fél, a nyugati magyar, teljesen birtokon kívül. S mivel az ügy politikától semmiképp sem mentesíthető, mindig csak az történhet, amit a birtokon belüli jónak lát és akar."²³

A birtokon belüli fél pedig politikai céljait is elő kívánta mozdítani a magyar nyelvért vállalt kezdeményezésével és a nyugati magyarokkal indított párbeszédével. Az ezt szorgalmazó nyelvészek, írók, közéleti emberek minden bizonnyal merev elutasítással találkoztak volna a politikai hivatalok főnökeinél, ha nem sikerült volna meggyőző módon bebizonyítaniok az anyanyelvi mozgalom és a szellemi kapcsolatteremtés politikai előnyeit is. Béládi Miklós, Bárczi Géza, Imre Samu, Keresztury Dezső, Lőrincze Lajos, Pomogáts Béla és a többiek azért kaptak lehetőséget, hogy a magyar nyelv külföldi sorsa és a magyar irodalom egyetemessége érdekében munkálkodhassanak, mert feltehetően nyilvánvalóvá tudták tenni a politikai hasznát is. A hatalom megbízottai sohasem tagadták, hogy nekik a politikai érdekek legalább olyan fontosak, ha nem fontosabbak, mint a művelődésiek. Gosztonyi János még miniszterhelyettes korában kijelentette, hogy "az anyanyelvi mozgalomban, a magyar kultúra közös ápolása útján alakuljon ki tisztességes emberi lojalitás a mai Magyarországra, a Magyar Népköztársaságra". Ezt már mint a Magyarok Világszö-

vetségének főtükára megtoldotta azzal, hogy "amit végezőnk, politikai munka, nemcsak kulturális."

Voltak akik ezt elfogadták, voltak, akik különvéleményt jelentettek be. Az előbbieik közé tartozott Sinor Dénes bloomingtoni egyetemi tanár, aki nemcsak tudomásul vette, de gyarapította is a politikai szándékok listáját. Az első anyanyelvi konferencián kijelentette, hogy "Magyarország szocialista állammá lett – a mi feladatunk, hogy objektíven tolmácsoljuk odakint a magyar realitást. Nem kell szocialistává lenni ahhoz, hogy a mai magyar államrendszert objektíven tolmácsoljuk. Két alternatívát vetek fel. Az anyaország vagy elfogadja azt, ahogyan mi élünk, vagy elveszít minket. S ami minket illet: vagy kapcsolatban maradunk a szocialista Magyarországgal, vagy nem maradunk kapcsolatban Magyarországgal." ²⁴ Két évvel később Sinor már konkrétabban kifejezte, hogyan képzei el az együttműködést. Az 1973-as találkozón kijelentette, hogy az Anyanyelvi Konferencia a Népfront – mozgalom külföldi testvére". ²⁵ Ezt nyugaton elemi felháborodás követte és nemcsak az együttműködés ellenzői háborogtak, hanem hívei is, mert Sinor Dénes a lehető legrosszabb szolgálatot tette az anyanyelvi mozgalomnak. Budapesten sem örültek neki, mert jóllehet az amerikai tanár minden megnyilatkozásának nagy nyilvánosságot adtak és őt állandóan idézték, ez a kijelentés soha többé nem jelent meg nyomtatásban.

Sinorral ellentétes álláspontot foglaltak el olyan tudósok és írók, mint Nagy Károly, Czigány Lóránt, Kibédi Varga Áron, Thinsz Géza, akik igyekeztek a politikát lehetőleg távol tartani és egészséges egyensúlyt teremteni a hazai és a nyugati nyelv- és irodalomápoló elképzelések között. Különösen Nagy Károly munkálkodott erősen azon, hogy az anyanyelvi mozgalom az legyen, aminek kezdeményezői elképzelték. Cikkeiben, felszólalásaiban, javaslataiban nem szűnt meg hangoztatni, hogy a külföldi anyanyelvi oktatásnak a magyar irodalom egységéből kell kiindulnia, a tankönyveknek a kinti igényekhez kell alkalmazkodnia és meg kell szűnnie az emigrációs irodalom némely irányzatával és fórumával szembeni ellenséges magatartásnak. Ezt a törekvését a budapesti funkcionáriusok figyelmen kívül hagyták, sőt elutasították. A Magyar Hírek című lap szerkesztője, Szántó Miklós –kinck tevékenységét a mozgalom nemcsak nyugaton, de Magyarországon élő tagjai közül is többen bizalmatlansággal kísérték és sorozatos kritikával illették – egy írásában Nagy Károly elmarasztalta, mert a magyar nyelv és irodalom egyetemességét hirdetve, ezt az egyetemességet a kommunista rendszerrel szemben "barátságtalan személyekre és művekre" is kiterjesztette, és nem határozta el magát "a politikai emigrációban a Magyar Népköztársasággal szemben ellenséges népcsoportok közt gyakran vázolt nemzetképtől, amely tagadja a terü-

lethez kötődés és a történelmileg konkrét rendszer alkotta formát." ²⁶ Nagy Károlyt a csalódások és a rossz tapasztalatok nem kedvetlenülítették el, a mozgalmat saját szüleményének is tartva, következetesen munkálkodik a magyar nyelvért, a külföldi magyar iskolákért és a magyar irodalom egysége gondolatának politikai korlátozások nélküli elfogadásáért, az egyirányú kulturális csereforgalom kétirányúvá tételéért.

Az anyanyelvi mozgalom elkönnyelhet több jelentős eredményt is. Nem kétséges, hogy serkentette a külföldi magyar nyelvoktatást; támogatta a hétvégi iskolákat és tanfolyamokat; a tanárokat és nevelőket, az ének- és táncoktatókat megismertette a magyarországi pedagógiai módszerekkel és tapasztalatokkal; segítette a külföldi egyetemeken dolgozó magyar lektorok és előadók munkáját; kiadott néhány használható nyelvkönyvet; előmozdította idegenben élő magyar fiatalok magyarországi tartózkodását és magyar beszélőkészségük javulását. Kiállításokat rendeztetett nyugati magyar képzőművészeknek, megszervezte egy költői antológia megjelenését, lehetőséget adott külföldön élő magyar szakembereknek rendszeres találkozókra és hazai kartársakkal való cszmecserére. Ezek kétségtelenül értékes teljesítmények és elsősorban azoknak a kitűnő nyelvészeknek, tanároknak, pedagógusoknak, fróknak az érdeme, akik magát az ügyet tartva szem előtt, politikától függetlenül is tehetségüket és tudásukat a magyar nyelv külföldi megmaradása szolgálatába állították. Ennyiben a kezdeményezés sikeresnek mondható.

A külföldi kritikákban gyakran szerepelt az a kifogás, hogy a budapesti hivatalok miért csak a nyugati magyarok nyelvével foglalkoznak és miért nem törődnek a szomszédos országok magyarjainak anyanyelvi helyzetével. Miért nem terjed ki a Magyarok Világszövetsége és az Anyanyelvi Konferencia érdeklődése az erdélyi, a szlovákiai, a vajdasági, a kárpátaljai magyarokra is ? A mozgalom külföldi hangadói is – köztük Nagy Károly – nagy jelentőséget tulajdonítottak ez igénynek és el is érték, hogy a III. Anyanyelvi Konferencián, 1977-ben Budapesten már megjelentek Csehszlovákia, Jugoszlávia és Szovjetunió magyar kisebbségeinek képviselői. A budapesti meghívást csak a romániai magyarok nem fogadhatták el. A szomszédos országok magyarjainak részvétele az ilyen konferencián csak jelképi jelentőségű. Messzemenő eredményeket ettől elvárni nem lehet. A Magyarok Világszövetsége sohasem terjesztette ki tevékenységét a szomszéd országok magyarjaira, az Anyanyelvi Konferenciának sincsenek eszközei, hogy kisebbségek anyanyelvi fejlődése érdekében hathatósan közbejárjon. Igazat kell tehát adni Gosztunyi Jánosnak, aki az 1977-es találkozó végén kijelentette, hogy: "Különbséget kell tennünk a szomszédos országokban élő magyarság és a világ más országaiban élő magyarok között. A szomszédos országok magyar anyanyelvű lakossága nem beván-

dorolt, hanem őshonos. Évszázadok óta, sőt ezredéve él szülőföldjén. Nem tehet róla, hogy a történelem fordulatai módosították a határokat. Az ő anyanyelvük megtartását, népi, nemzeti kultúrájuk ápolását elsősorban nem valamiféle mozgalommal, hanem állami törvényekkel, intézményekkel, intézmények rendszerével kell biztosítani." ²⁷

Illetékes tehát a budapesti kormány, amelynek államközi szerződésekkel és politikai megállapodásokkal kellene gondoskodnia arról, hogy a magyar kisebbségek zavartalanul ápolhassák nyelvüket és nemzeti hagyományaikat.

Az anyanyelvi konferenciák rendezői sohasem voltak finnyások és válogatóságok, amikor a meghívandók listáját összeállították. Az első konferencián, 1970-ben feltűnt, hogy politikailag milyen vegyes társaság ülésezett Debrecenben és Budapesten. Volt nyilas képviselőtől és publicistától kezdve a mérsékelt közép minden irányzatán keresztül egészen radikális és szocialista eszméket hirdető baloldaliakig a politikai színpad minden árnyalata képviselve volt. Az A.K. a maga kebelében megvalósította a nyugati magyarok egységét, ami az emigráns szervezeteknek nem sikerült. A közös nevező a magyarországi hatóságokkal szembeni barátságos, szívélyes magatartás volt. Nem sok, de elegendő ahhoz, hogy Budapest tudomásul vegye és elfogadjon őket. Ehhez az elfogadáshoz nem kellett több, mint egy jóindulatú gesztus, elismerő nyilatkozat, amely elfeledtette a múltat és reményt nyújtott a további kapcsolatra.. Így szerveződött az A.K. nyugati táborának egy része: külföldi munkájukhoz hazai segítséget remélő nyelvoktatókból, lektorokból, műfordítókból, magyarországi megjelenésre éhes írókból és újságírókból, az emigráns politikából kikopott és levitézlett egyesületi vezetők, valamint amerikai egyetemi tanárokból, akiknek évi tevékenységi jelentését szépen gazdagították és díszítették a magyarországi tudományos kapcsolatok, előadások, cikkmegjelenések, konferenciázások. A másik rész olyan írókból, tudósokból, tanárokból, szakemberekből áll, akiket viszont inkább egyetemes magyar, mint önös egyéni érdekek vezérelnek.

A Magyarországra látogató, kapcsolatokat építő és konferenciázó, sajtóban megjelenő, dícsérő említésekben részesített külföldi magyarokról a propaganda sikerrel rajzolta meg a haladó, az idővel lépést tartó, a szocializmussal rokonszenvező, józan, felvilágosult, békeszerető demokraták képét, kik megérdemlik az ország lakóinak érdeklődését és a haza megbecsülését. A valóságban a választóvonal egészen máshol húzódott. A józanságnak, mérsékletnek, demokrata mivoltuknak semmi köze nem volt a budapesti hivatalokkal ápolott kapcsolatokhoz. A hazai intézményekkel együttműködők között szép számban szerepeltek olyanok, akik a magyarországi fejleményekkel szemben semmilyen megértést nem tanúsítottak. Az esetek nagy számában mind a két